

www.salampnu.com

سایت مرجع دانشجوی پیام نور

- ✓ نمونه سوالات پیام نور : بیش از ۱۱۰ هزار نمونه سوال همراه با پاسخنامه
- تستی و تشریحی
- ✓ کتاب ، جزوه و خلاصه دروس
- ✓ برنامه امتحانات
- ✓ منابع و لیست دروس هر ترم
- ✓ دانلود کاملاً رایگان بیش از ۱۴۰ هزار فایل مختص دانشجویان پیام نور

www.salampnu.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور

تاریخ آموزش و پرورش در اسلام و ایران

مؤلف: دکتر منوچهر وکیلان

مدرس: دکتر گلناز سعیدی

تاریخ آموزش و پرورش در اسلام و ایران

درس تخصصی رشته علوم تربیتی

تعداد واحد: ۲ واحد نظری

مروری بر سرفصلهای کتاب

- فصل اول: تاریخ آموزش و پرورش در ایران پیش از اسلام
- فصل دوم: آموزش و پرورش در ایران اسلامی
- فصل سوم: تشکیلات و نظامات مدارس قدیم و شیوهٔ تعلیم و تربیت در آنها
- فصل چهارم: نظام اصلی آموزش و پرورش
- فصل پنجم: تأثیر تمدن اسلام در علوم بیگانه
- فصل ششم: آرای تربیتی دانشمندان اسلامی

فصل اول

تاریخ آموزش و پرورش در ایران پیش از اسلام

تاریخ ایران پیش از اسلام :

- * مادها
- * پارسها
- * سلوکیان
- * اشکانیان
- * ساسانیان

زبان و خط در عهد باستان :

- * فارسی باستان
- * خط میخی
- * زبان اوستایی

آیینها و ادیان در عهد باستان :

آیین مهر پرستی

—تعالیم مهر پرستی

• آیین میترا یسوم در طی هفت مرحله ذکر شده است:

۱. خدمتکاران

۲. پوشیدگان

۳. سرباز

۴. پیروان در حال خدمتگذاری

۵. پارسی

۶. خورشیدی

۷. پدر پدران

آیین بودا

تعالیم بودا

اصول اربعه به قرار زیر است:

- زندگی درد و رنج است.
- منشأ درد و رنج آرزوی نفس است.
- هر آن آرزوی نفس زایل شود رنج به پایان می رسد.
- راه از بین بردن آرزوها چیزی جز سلوک در طریقت نیست.

برای سلوک در طریقت هشت رکن را باید دانست:

۱. اعتقاد درست
۲. اراده درست
۳. گفتار درست
۴. رفتار درست
۵. معیشت درست
۶. کوشش درست
۷. اندیشه درست
۸. حال درست

آیین مانی

-زندگی مانی

➤ مانی در سال ۲۱۶ میلادی در دهکده ای نزدیک تیسفون متولد شد.

➤ در حدود ۲۵ سالگی ادعای پیغمبری کرد و به تبلیغ آیین خود که ترکیبی از فلسفه آیینهای (زرتشت، بودا، مسیحی) بود پرداخت.

➤ مانی به مدت یک سال با تهیه آذوقه مورد نیاز خود در غاری در ترکستان و در آخر سال با نام رژنگ بیرون آمد.

➤ در سال ۲۷۶ دستگیر شد و طی دادرسی ابتدا او را زندانی سپس پوستش را زنده زنده کردند، پر از گاه کردند و دروازه شهر گندی شاپور آویزان کردند و بعد ها به دروازه مانی معروف شد.

— عقاید و تعالیم مانی

◆ مانی پیروان خود را سه گروه می دانست:

۱. گروه برگزیدگان

۲. گروه نیوشگان

۳. گروه مادی محض

— تعلم و تربیت از دیدگاه مانی

□ اساس تعلیم و تربیت مانی دو عنصر است:

۱. خدا و ماده

۲. نور و ظلمت یا حقیقت و دروغ

□ مانی دنیا پنج قسم بدانست:

۱. دنیای دود و مه

۲. دنیای آب گل آلود

۳. دنیای آتش مخرب

۴. دنیای باد مهلک

۵. دنیای ظلمت و تاریکی

آیین مزدک

– زندگی مزدک

➤ مزدک در ابتدا خود را مغ یا موبد می دانست که با استفاده از موقعیت خود توانست به دربار قباد راه یابد.

➤ مزدک کتاب اوستا را تفسیر کرد و به جای آن کتاب زند را نوشت بدین سبب پیروانش او را زندیک نامیدند که اعراب آنرا مُعرب و به زندیق تبدیل کردند و مخالفان دین اسلام او را زندیق نامیدند.

➤ خسرو انوشیروان مزدکیان را قتل عام کرد و آنان وارونه داخل خاک کرد و خود مزدک را گچ گرفت.

– تعالیم و عقاید مزدک

➤ مطابق عقاید مزدک آمیزش نور و ظلمت در سه مرحله و به طور تصادفی بوده است:

۱. نور و ظلمت مخلوط نبوده است و هر یک به طور جداگانه بوده است.
۲. نور و ظلمت با هم مخلوط شده اند.
۳. زمان جدا شدن نور از ظلمت است.

➤ مزدک معتقد بود آب، آتش و خاک سازندهٔ جهان اند و به همهٔ مردم تعلق دارند .

➤ به عقیدهٔ وی ریشه های نابرابری و عدم مساوات، حسد و خشم و جنگ است و مجموعهٔ چنین بلایایی زندگی بشر را تیره ساخته است.

—تعلیم و تربیت از دیدگاه مزدک

■ مزدک به تزکیهٔ نفس اهمیت زیادی نشان می داد و کشتن حیوانات را نهی می کرد به نظر وی جدال بین نور و ظلمت حتماً پیروزی نور را به دنبال خواهد داشت و صلح ابدی بر جهان حکمفرما خواهد شد.

آیین مسیحیت

◆ مسیحیت با ظهور حضرت عیسی (ع)، ملقب به مسیح، در فلسطین آغاز شد.

◆ ایشان از نسل داود نبی (ع) بودند و در بیت اللحم به دنیا آمدند. (۶۶۲ قبل از هجرت)

◆ مادرش حضرت مریم به قدرت و اذن خداوند از فرشته بار گرفت و در بیابان وضع حمل کرد.

◆ تولد او همگام با وقایع شگفت‌انگیزی چون درخشش ستاره‌های نورانی در بیت اللحم بوده

◆ حضرت عیسی (ع) به هنگام نوزادی در گهواره لب به سخن گشود.

◆ ایشان به اذن خدای قادر گاه مرغانی از گل می‌ساخت و خداوند به آنها جان می‌بخشید تا پرواز در آیند.

◆ گاه کور مادرزادی را معالجه و گاه مردگانه را زنده می‌کرد.

تعالیم مسیحیت

◆ حضرت عیسی (ع) برای آموزش قوم خود اهمیت زیادی قایل بود به طوری که دوازده تن از پیروان برگزیده خود را برای آموزش دستورات و تعالیمش به اقصی نقاط جهان فرستاد.

◆ ایشان به آنچه می گفت اعتقاد داشت و به آنچه معتقد بود و عمل کرد.

◆ تعالیم مسیح همگی درباره مسالمت، مدارا، برادری و برابری است.

◆ صفای درون، خیر، فلاح و تواضع از جمله دیگر فضایل اخلاقی محسوب می شوند.

تعلیم و تربیت و مسیحیت

◆ تأسیس مدرسه در تشکیلات مسیحیت یکی از ضروریات محسوب می شد و وظیفه مهم تعلیم و تربیت افراد به عهده کلیسا ها، دیرها و دیگر مدارس مذهبی بود.

◆ پسران در سنین هفت سالگی یا زودتر به دیرها می رفتند و لازم بود که خواندن و نوشتن را بیاموزند.

◆ در بین پیروان مسیحیت، پروتستانها که آموزش را مجانی اعلام کردند و دین گسترش یافت، در نتیجه رشد اخلاقی رو به اوج نهاد.

آموزش عالی پیش از اسلام

➤ در دوره هخامنشی، آموزشگاههای درباری فرزندان شاه، بزرگان و اعیان و اشراف را از سنین معمولاً شانزده، هفده سالگی برای مشاغلی چون پزشکی، ستاره شناسی، هندسی، دبیری و حسابداری و مانند آن آماده می کردند.

➤ در غیر این صورت چگونه می توانستند کاخهای عظیم و محیر العقول شوش، پاساگارد، تخت جمشید و تیسفون را بسازند.

➤ در زمان ساسانیان محل آموزش تعلیمات عالی معمولاً مراکز دینی زرتشتی و عیسوی یا امثال آن بود، ولی برای آموزش پزشکی از بیمارستانها استفاده می شد.

دانشگاه گندی شاپور

➤ حملات یونانیها و رومیها به ایران در دوره های مختلف تاریخی زمینه را برای تبادلات فرهنگی و اقتباس معارف از یکدیگر فراهم آورد. نمونههایی از این مبادلات به شرح زیرند:

۱. به دستور اردشیر بابکان کتب یونانی و هندی به پارسی برگردانده شد. این اقدام پسندیده الگویی برای شاهان، وزرا و بزرگان بعدی بود.

۲. از اصحاب فضل، دانشمندان و عالمان رانده شده از یونان و روم حمایت کردند و با احترامی شایسته از آنها برای تدریس دعوت کردند.

۳. برزویه طبیب، پزشک معروف ایران، به دستور انوشیروان برای سفر مطالعاتی و تحقیقاتی به کشور هند رفت و با کسب تجربیات فراوانی از طب هندی به ایران مراجعت کرد.

❖ گندی شاپور یکی از مراکز بسیار مهم علمی در این دوره است که به صورت بیمارستانی با بخشهای مختلف و کادر مجهز از اشتهار و افری برخوردار بود.

❖ بنای آن را به شاپور اول در قرن سوم میلادی نسبت داده اند.

❖ شاپور مانند پدرش دستور داد که کتب موجود در علوم و ادبیات را از هندی و یونانی به پهلوی ترجمه کنند و در گندی شاپور به کار گیرند. به علاوه دستور داد پزشکان یونانی برای تدریس در گندی شاپور دعوت شوند.

❖ رشته طب در گندی شاپور در مقایسه با فلسفه و ریاضیات الویت خاصی داشت و اساتید آن بیشترین توجه را به رشته پزشکی می کردند.

❖ دانشگاه گندی شاپور چندین قرن دوام داشت و در یک قرن قبل از اسلام بزرگترین مرکز علمی و فرهنگی جهان بوده است.

محدودیت‌های آموزش و پرورش پیش از اسلام

۱. آموزش و پرورش در انحصار طبقه اعیان و اشراف و شاهزادگان بود.

۲. آموزش دیده‌ها و دانش‌اندوختگان سعی می‌کردند دانش و معلومات خود را از مردم عادی مخفی نگه دارند.

۳. در آموزش و پرورش روش القای عقیده و اندیشه حاکم بود که نتیجه‌اش فرمانبرداری مطلق و اطاعت کورکورانه در برابر افراد صاحب قدرت و منصب بود.

۴. هیچ‌کس حق نداشت پا را از محدودهٔ وراثت و مرزی که نظام طبقاتی برایش تعیین کرده بود فراتر نهد.

فصل دوم

آموزش و پرورش در ایران

- عربستان بزرگترین شبه جزیرهٔ دنیاست و دو میلیون و دویست و پنجاه هزار کیلومتر مربع وسعت دارد.
- اندکی از مردم آن شهر نشین و بقیه صحرانشین بودند.
- این منطقه از جهان چنان عقب مانده بود که قدرتهای بزرگ آن زمان، چون ایران و روم که سعی در استعمار و استعمار دولتها داشتند، به این سرزمین اعتنایی نمی کردند.

- در ادبیات جاهلی عرب از تعالیم پیامبران کمترین اثری دیده نمی شد. فرهنگ و اوضاع تربیتی آن روز جامعه عرب بسیار فاجعه آمیز و اسفبار بود.

- در آن زمان جامعه عرب تمدنی نداشت و ظلم و فساد در آن بیداد می کرد.

- در این دنیای تاریک ناگهان برقی درخشیدن گرفت و خورشیدی تابان ظاهر شد و همه جهان را تحت شعاع خود قرار داد.

پیامبر اسلام

➤ پیغمبر اسلام (ص) به روایت مشهور در سال ۵۷۰م. در مکه به دنیا آمد.

➤ پدرش عبدالله بود که قبل از تولد فرزند وفات یافت. وقتی ۶ ساله بود مادرش آمنه نیز فوت کرد. جدش عبدالمطلب این وظیفه را به عهده گرفت.

➤ ابوطالب پیامبر را به نزد خود برد و همانند فرزندان او را گرامی می داشت و با خود به تجارت می برد. حضرت محمد (ص) از همان ابتدای کار رفتار و کردارش به نحوی بود که او را امین می خوانند.

➤ حضرت محمد (ص) ۴۰ ساله که اولین وحی بر ایشان نازل شد. ایشان با شنیدن آن اقراء باسم ربك الذی خلق، بخوان به نام پروردگارت که آفریننده است.

➤ اولین کسانی که اسلام آوردند حضرت خدیجه (س) و علی (ع)، پسر عم پیغمبر بودند و عده کمی بلافاصله به او ایمان آوردند.

➤ دین اسلام در زمان حضرت محمد (ص) و پس از رحلت ایشان در اندک زمانی از شرق تا غرب پیشروی کرد و امپراتوری عظیم اسلامی پایه ریزی شد.

تعالیم پیامبر اسلام

- رسول خدا تعلیم خویش را بر اساس اوضاع اجتماعی و با روشهای خاصی انجام می داد.
- علاوه بر تأثیری که سخنان او داشت، اساساً تمامی حرکات و رفتارش تعلیم و تربیت بود.
- نخستین جلسات تعلیم و دعوت پیامبر اسلام (ص) طبق امر خداوند و با تعلیم قرآن شروع شد.

■ پیامبر اسلام (ص) برای انسانها معارفی ارائه کردند که تا آن زمان جز ادیان الهی، آن به صورت محدود، سابقه ای نداشت.

■ دانش و بینش و رسول خدا (ص) تعلیم می داد مرکب بود از مباحث اعتقادی بنیادین که جریان زندگی انسان را مشخص می کرد و مسؤلیتها و وظایف انسانها در برابر خدا و خلق.

■ منبع این محتوای تربیتی قرآن بود و سایر رهنمودهایی که به آن حضرت الهام می شد و در شکل سنت تبلور می یافت.

روشهای تعلیم پیامبر

۱. تلاوت آیات قرآن
۲. خطابه و موعظه
۳. اعزام معلم و مبلغ
۴. ارسال نامه و پیام
۵. روش علمی

روشهای تعلیم ائمه معصومین

- در برنامه های تربیتی حضرت علی (ع) همه گونه مباحث مطرح می شد و هیچ کس سؤالش، به به خصوص در مسائل عقیدتی و مباحث قرآنی، بدون جواب نمی ماند.

- روش سازنده اهل بیت و ائمه معصومین در نحوه هدایت افکار توده ها نقشی کاملاً حیاتی داشت.

- ایشان در برنامه های تعلیم و تربیت خود، اسلام راستین را مطرح میکردند و با توجه به امکانات محدود و ظرفیتهای موجود، موانع رشد و هدایت را از سر راه بر می داشتند.

- امام صادق (ع) در تمام رشتههای علوم که هر کدام به نحوی در رشد فردی و اجتماعی افراد جامعه مؤثر بود بحث می کردند و برای هر یک از شاگردان خود وظیفیای خاص تعیین کرده بودند و به اصطلاح، هر یک در یک رشته خاص تخصص داشتند.

- روشهای امام صادق (ع) در تدریس به کار می برند عبارت بودند از روش (احتجاج و مناظره و روش استدلالی و تحلیلی).

- امام از روش احتجاج در برابر آرای مادیگری و انحرافی عصر خود بهره می بردند و سعی میکردند شاگردان خود را طوری تربیت کنند که هر یک به تنهایی در این فن مهارت یابند.

- آن حضرت در روش استدلالی و تحلیلی بیشتر بر اندیشه و تفکر متعلمان تکیه داشتند بر حفظ کردن مطالب.

مدارس در دوران پیش از مغول

■ تحصیل علم و دانش و بحث در احکام و روایات ابتدا در مساجد و مجالس مذهبی صورت می پذیرفت، ولی از قرن دوم هجری، عباسیان و اعمال ایرانیان در امور مملکتداری، وضع مدارس و محافل علمی به تدریج تحول یافت

■ به علت گرایش هر چه بیشتر مردم به تحصیل و علم اندوزی کم کم زمینه مدارس قدیمه فراهم آمد.

□ به همین نحو در سال ۳۹۵ ه. ق الحکم بامر الله، خلیفه فاطمی مصر، دستور داد مدرسه دارالعلم در قهره تاسیس کنند که در آن رشته های ریاضات، طب، علوم، نجوم و دین تدریس می شد.

□ شاگردان به طور رایگان در آن پذیرفته می شدند. هدف از تاسیس ای مدارس صرفاً تربیت اشخاص بصیر، مطلع و آشنا با راه و رسم سیاست برای امور مملکتداری بود.

نظامیه

★ در قرن پنجم هجری، به خصوص در دوره حکومت سلاجقه، به منظور تربیت مدیران و حکمرانان کشور فکر تأسیس مدارس خاصی قوت گرفت. در نتیجه به سال ۲۵۹ نظام الملک وزیر مقتدر و معروف ایران مدرسه نظامیه را پایه گذاری کرد.

★ خواجه نظام الملک از فضلا بود و کتاب سیاستنامه او از کتابهای برجسته زبان فارسی است. وی برای نوازش دانشمندان و عرفا و معزز داشتن آنان هیچ فرصتی را از دست نمی داد.

★ از روزی که به صدرات نشست در بسیاری از شهرها چون نیشابور، بلخ، هرات، اصفهان، مرو، آمیل، بصره، موصل و بغداد بناهای مخصوصی برای مدارس به وجود آورد که همگی نظامیه خوانده می شدند.

★ بزرگترین آنها نظامیه بغداد بود که در سال ۴۵۷ هجری بنای آن شروع و در سال ۴۵۹ به پایان رسید.

★ **عدهٔ زیادی از دانشمندان بزرگ عصر مانند امام محمد غزالی در آن تدریس می کرد و سخن سرای نامی ایران سعدی در آن تحصیل کرده است.**

★ **نظام الملک برای هر یک از مدارس موقوفاتی معین می کرد که همهٔ مخارج موجود از درآمد آنها تامین می شد.**

★ **برنامه و مقررات چنان وضع شده که وسایل تحصیل و آسایش طالبان علم را فراهم می ساخت.**

چگونگی اداره نظامیه

- اداره هر مدرسه و موقوفات آن در دست شخصی موسوم به متولی بود که به موجب وقفنامه به طرز خاصی که واقف مشخص کرده بود انتخاب و منصوب می شد.

معلمان نظامیه

- معلمان نظامیه به سه طبقه تقسیم می شدند:

۱. مدرس

۲. نایب مدرس

۳. معید

طلاب نظامیه

- طلاب مدرسه می بایست به سن بلوغ می رسیدند و سواد می داشتند و در صورت امکان مختصری از صرف و نحو و لغت عرب را می دانستند.

محتوای تدریس در نظامیه

- مواد درسی در این مدارس عبارت بود از:

۱. فقه

۲. حدیث تفسیر

۳. ریاضی

۴. طب

روش تعلیم در نظامیه

➤ آزادی فکر و بحث اصلی ترین فعالیت طلاب بود و هر مدرس در کار خود استقلال کامل داشت. بدین ترتیب که در کار تعلیم، پس از شرح عقاید متقدمان یا معاصران، رأی و نظر اظهار و مطلبی علناً قبول یا رد می کرد و نکات جدیدی را از خود بیان می کرد.

➤ گرچه در مدارس رسماً امتحانی نمی گرفتند، مدرسان طلاب منظم و ساعی را عملاً می شناختند زیرا آنان ضمن درس یا در پایان آن با مطرح کردن سؤالات و بر طرف کردن اشکالات خویش معلومات و دل بستگی خود را به درس ظاهر می ساختند.

مدارس در دوران مغول

➤ مدارس در دوران مغول به طور کلی در این دوران بازار علم رو به کسادی گذاشت و نیاز به ایجاد مدارس، به صورتی که قبل از حمله این اقوام رونق داشت، دیگر احساس نمی شد.

➤ تا اینکه غازان مسلمان شد و به احداث ابنیه و عمارات متعددی از قبیل خانقاهها، مساجد و مدارس در چند شهر همت گماشت و سایرین هم در ترمیم مراکز و مدارس سهم شدند.

➤ وزرای مغول نیز هر یک تعدادی مدرسه و کتابخانه ایجاد کردند.

رصد خانه مراغه

■ این رصدخانه یکی از مهمترین مراکز علمی در دوره ایلخانان است که به دستور هلاکو و به وسیله خواجه نصیرالدین طوسی (۵۹۷-۶۷۲) در مراغه پایتخت هلاکو بنا شد.

■ با ایجاد رصد خانه به سال ۶۵۷ صدها دانشمند از اطراف و اکناف ممالک اسلامی در آنجا گرد آمدند.

➤ گویند کتابخانه این مرکز با داشتن بیش از ۴۰۰ هزار جلد کتاب، محیط مناسبی برای انجام تحقیقات نجومی و ریاضی و سایر علوم بود.

➤ احترام ایلخانان به فضلا موجب شد که کتب و دانشمندان از انهدام و قتل نجات یابند.

ربع رشیدی

➤ از دیگر مراکز علمی این دوره ربع رشیدی است که توسط خواجه رشید الدین فضل الله همدانی (۶۴۵-۷۱۸) وزیر، حکیم، طبیب و مورخ ایلخانان بنا شد.

➤ در این مرکز مدرسه دارلشفا، کتابخانه، ضرابخانه دیده می شد. هزینه های آن از موقوفات تأمین می شد.

➤ خواجه رشید الدین به سعادت اطرافیان در سال ۷۱۸ به دستور ابو سعید در نزدیکی تبریز به قتل رسید و دشمنانش هم اموال خانه او و فرزندان را به غارت بردند و هم قسمت اعظم ربع رشیدی را غارت کردند.

➤ این مرکز در زمان وزارت پسر خواجه رشید مجدداً رونق گرفت اما بار دیگر تاراج شد و در حاضر جز بنای تخریب شده آن چیزی باقی نمانده است.

شب غازان

- ★ غازان (۶۹۴-۷۰۳) در شب تبریز مقبره ای برای خود ساخت .
- ★ در کنار آن مسجد، مدرسه، خانقاه، دارالشفاء، رصد خانه، کتابخانه، میهمانسرا، باغ و بوستان ایجاد کرد و موقوفاتی در خور، بدان اختصاص داد.
- ★ از این رو، مدرسان، طلاب، محققان و حکما با آسودگی خیال سرگرم فعالیت علمی خود بودند و بیماران برای مداوا به این مرکز می آمدند.

سلطانیه

- ★ غازان بنای این مرکز علمی را شروع و سلطان محمد خدابنده در سال ۷۱۳ در پنج فرسنگی زنجان به پایان رسانید که به نام وی سلطانیه نامیدند.
- ★ این مرکز در ردیف یکی از شهرهای بزرگ اسلامی قرار داشت. در این شهر هفت مسجد بزرگ با شکوه و ابنیه دیگر چون دارالشفاء، داروخانه، خانقاه و مدرسه تاسیس شد و طبق معمول اوقاف فراوانی داشت.

مدارس در عهد صفویه

—ویژگیهای دوره صفویه در زمینه تعلیم و تربیت

۱. شاهان این سلسله مذهب تشیع را مذهب رسمی اعلام کردند.
۲. به مذهب شیعه بیش از هر نهاد و اجتماع دیگری توجه شد.
۳. تعداد مدارس دینی روز به روز افزایش یافت و طلاب دینی چند برابر شدند و روحانیان صاحب نفوذ و قدرت فوق العاده ای شدند.
۴. مساجد زیادی تاسیس، تکمیل و ترمیم شدند و موقوفات زیادی را به خود اختصاص دادند.
۵. کتب مذهبی که تا قبل از این دوره به زبان عربی نوشته می شد به زبان فارسی ساده تدوین شد.
۶. در این دوره هنر معماری، خطاطی، نقاشی و کاشیکاری به اوج خود رسید و اصفهان به صورت موزه ای از آثار هنرمندان این دوره درآمد.
۷. یاد دادن و یاد گرفتن صرفاً برای قرب به پروردگار بود. هدف مسلمانان از تربیت این بود که کودکانی معتقد به تشیع و علاقه مند به ائمه معصومین به بار آورند.

فصل سوم

تشکیلات و نظامات مدارس
قدیم و شیوه تعلیم و تربیت در
آنها

انواع فعالیتهای آموزشی - پرورشی مساجد

۱. اقامه نمازهای یومه
۲. استماع سخنان گوهر بار پیامبر اسلام درباره آیاتی که به ایشان وحی می شد.
۳. تبلیغ دین و اصول آن و ابلاغ احکام شرع
۴. اعلان جنگ و جهاد و عقد قرارداد صلح
۵. تشییع جنازه
۶. ارسال نامه ها و پیامها
۷. آموزش دانستیهای دینی و دنیایی و نقل داستانها و سرگذشتها
۸. انجام پروژهها و بررسی های دینی و علمی
۹. حل و فصل کشمکشها با اندرز و پند
۱۰. تقسیم غنائیم جنگی

کیفیت تعلیم در مساجد

■ مساجد مراکزی بودند که مسلمانان روزانه چندین بار تجمع می کردند و پس از نماز به تعلیم و تربیت می پرداختند و اطلاعات ارزنده ای درباره مذهب و جنبه های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و اخلاقی به دست می آوردند.

◆ موادی که تعلیم می شد عبارت بود از قرآن، اصول و فروع دین، حدیث، تفسیر، فقه، صرف و نحو و منطق.

◆ مدرسان و استادان مطالب مورد نیاز متعلمان و متقاضیان دانش را به زبانی کاملاً ساده و درخور فهم آنان مطرح می ساختند و تا درک کامل مطلب از پاسخگویی به سؤالات شاگردان باز نمی ایستادند.

◆ از آنجا که در مساجد درباره نیازها و مسائل عامه مردم بحث می شد، در بسیاری اوقات ادامه بحث به کوچه ها، بازار، خانه ها کشیده می شد در نتیجه زمینه علاقه مندی افراد دیگری را برای شرکت در مسجد و بحثهای مفید و آموزنده آن فراهم می آورد.

مکتبخانه ها و کیفیت تعلیم در آنها

- مکتب را به تازی ((کتاب)) می خواندند و در صدر اسلام دو نوع مکتبخانه وجود داشت:

۱. مکتبخانه هایی که در آن قرآن و مسائل دینی آموزش داده می شد.
۲. مکتبخانه هایی که در آن خواندن و نوشتن تعلیم می دادند.

- در مکتبخانه های نوع اول محتوای اساسی و اصلی را همان قرآن تشکیل می داد و آنچه خوانده می شد قرآن بود. در مکتبخانه های نوع دوم از روی شعر می نوشتند، زیرا عقیده بر این بود که با به کارگیری اشعار در نوشتار احترام کتاب خدا نگه داشته می شود.

- در اکثر کشورهای اسلامی معلم قرآن با معلم خواندن و نوشتن تفاوت داشت، به طوری که پس از خواندن و کسب مهارت نوبت به نوشتن می رسید.

- معمولاً در پایان هر تعلیم، مانند ختم سوره فاتحه الکتاب یا اتمام قرائت قرآن از اولیای متعلمان دریافت هدیه ای انتظار می رفت.

مدارس و کیفیت تعلیم در آنها

■ تا سه قرن پیش از هجرت پیامبر مدرسه ای وجود نداشت و علوم دینی و ادبیات در سطوح متوسط و عالی صرفاً در مساجد تعلیم می شد.

❖ در سال ۲۰۰ هجری به فرمان مأمون، خلیفه عباسی، در شهر بغداد بیت الحکمه ساختند که به کتابخانه و رصدخانه مجهز بود. در همین مکان کتب متعددی از منطق، نجوم، ریاضیات، طب، ادب و سیاست از یونانی، پهلوی، هندی و سریانی به زبان عربی ترجمه شد.

❖ طلابی که در مدرسه تحصیل می کردند معمولاً به مرحله بلوغ رسیده و از نظر سواد در حدی بودند که میتوانند از مطالب درسی بهره لازم را ببرند. مدت تحصیل طلاب به عواملی چون میزان توانایی، علاقه و وضعیت اقتصادی آنان بستگی داشت.

❖ کتابخانه مدرسه وسیله مطالعه و تحصیل شاگرد را فراهم می ساخت. تعداد کتابهای موجود در کتابخانه بستگی به وسعت مدرسه و میزان موقوفات آن داشت.

کتابفروشی

■ یکی دیگر از مراکز مهم آموزشی کتابفروشی است.

■ کتابفروشی‌ها همزمان با روی کار آمدن حکومت عباسیان ظاهر شدند و به سرعت در مراکز و شهرهای گوناگون جهان اسلام راه یافتند و کم‌کم در شهرها چندین کتابفروشی دایر شد.

■ در عصر طولونیان و اخشیدیان در مصر برای کتابفروشان بازار بسیار بزرگی وجود داشت که در آن کتابهای مخصوص به معرض نمایش گذاشته می‌شدند.

■ از کارهای اساسی دیگر کتابفروشان دستنویس کردن کتابها و واگذاری آنها به علاقه مندان بود. جاحظ سراسر شب را در کتابفروشی به سر می برد تا بتواند کتابهای مورد نظر خود را مطالعه و رونویسی کند.

○ بیشتر کتابفروشان سوداگرانی نبودند که صرفاً در اندیشه سود باشند، بلکه ادیبان و دانشمندان با فرهنگی بودند که تحت لوای کتابفروشی، ضمن مطالعه و افزایش آگاهیهای خود، دانشوران و ادیبان دیگر را به کتابفروشیهایشان جذب می کردند.

○ شخصیت‌های مشهوری چون ابن ندیم، صاحب ((فهرست)) و علی بن عیسی کتابفروش بودند.

- یکی دیگر از جایگاه‌های تعلیم و تربیت خانه بود. طبقات کم بضاعت و متوسط جامعه معمولاً فرزندان خود را راهی مکتب می کردند.
- توانگران و بزرگان قوم امر تربیت کودکان خویش را در خانه انجام می دادند و متناسب با وسع و توانایی مالی خود یک یا چند ادیب برای آموزش پرورش کودکان بر می گزیدند.
- در استفاده از خانه حکما و علما برای آموزش و گفت و شنود علمی مشکلات زیادی به قرار زیر وجود داشت:
  ۱. اکثر اوقات صاحبان خانه صرف پاسخگویی به مراجعان می شد و فرصت استراحت از آنها صلب می شد.
  ۲. دانشجویان می ترسیدند که مبادا با حضور خود حرمت صبحانه و شأن خانه را به جای آورند و دچار قصور می شدند.
  ۳. بر خلاف مسجد که تمام مردم از همه نوع طبقاتی در آن حق شرکت داشتند، در خانه روی توده مردم بسته بود و فقط افراد خاصی اجازه ورود داشتند.

از دیرباز آماده سازی کودکان و تربیت آنان در کاخ برای پذیرش مسؤلیتهای خطیری که در آینده می بایستی به عهده داشته باشند مورد توجه سلاطین و امرا قرار داشت.

پس از ظهور اسلام، خلفا هم برای پرورش فرزندان خویش این شیوه را دنبال کردند.

در کاخها علاوه بر آموختن خواندن و نوشتن که در مکتبخانه ها رایج بود به پرورش کودکان توجه زیادتری می شد، از این معلم کاخ را مؤدب می گفتند نه مکتبدار.

• از ویژگیهای مهم آموزش در کاخ این بود که بخش کوچکی از کاخ را با امکانات رفاهی در اختیار مربی قرار می دادند تا بدین وسیله در کار تربیت بیشتر و بهتر نظارت باشد.

• دیگر خصوصیات آموزش در کاخ محتوای آموزش و پرورش، با اندکی کاستی و افزودنی، به درخواست پدر و تمایل او تعیین می شد.

• ویژگی دیگر این که می توان جایگاه بلند و رفیع مربیان ذکر کرد زیرا هر که در کاخ تدریس می کرد بر او جامه بلند می پوشاندند و او را مکرم می داشتند.

بیمارستان

➤ بیمارستانها از جمله مراکز علمی مهم بودند، چون بخش اعظم تعلیمات پزشکی در آن انجام می شد. جنبه های نظری طب در مدارس و یا مساجد تدریس می شد، ولی قسمتهای عملی آن را معمولاً در بیمارستانها تعلیم می دادند.

➤ دانشجویان طب، پس از طی تعلیمات نظری و کارورزی عملی، تحت نظر استادان رساله هایی که بی شباهت به پایان نامه های کنونی نبودند می نگاشتند و در صورت موفقیت، استادان به آنها اجازه طبابت می دادند و هم زمان سوگند پزشکی را ادا می کردند.

➤ در جوار بسیاری از بیمارستانها، مسجد، کتابخانه و مدرسه به منظور آموزش خودنمایی می کردند.

➤ قدیمی ترین بیمارستانهای اسلامی در سال ۸۸۰ هجری به فرمان ولیدبن عبدالملک اموی در دمشق بنا شد و پس از امیران و افراد نیکوکار بیمارستانهای متعددی در سرتاسر جهان ایجاد کردند که در یکی از این بیمارستانها زکریای رازی ضمن طبابت و مداوای مردم، به تدریس و تحقیقات آموزشی مشغول بود.

بررسیها نشان داده سه نوع کتابخانه اسلامی وجود داشته است:

۱. کتابخانه های ملی و عمومی که استفاده و بهره وری از آنها برای همگان امکان پذیر بود.

۲. کتابخانه های نیمه ملی و نیمه عمومی که استفاده از آنها تحت شرایط خاصی صرفاً برای دانشمندان و پژوهشگران آزاد بود.

۳. کتابخانه های شخصی که دانشمندان، علما و ادیبان به منظور رفع حوایج شخصی برپا می کردند.

کتابخانه

به طور کلی کتابخانه های اسلامی که از مراکز مهم تعلیماتی و بنیادی آموزشی و فرهنگی محسوب می شد ویژگیها و کاربردهای متعددی به شرح زیر داشتند:

۱. وجود اتاقها، مخازن و قفسه هایی برای حراست از کتابها
۲. سالنها و اتاقهای وسیع برای مطالعه
۳. اتاقهای ویژه برای نسخه برداری و نوشتن مقالات
۴. اتاقها و سالنهای مخصوص برای برپایی محافل ادبی و انجمنها
۵. سالنهای پذیرایی و ضیافت

۶. آراستن و تزئین اتاقها به صورتی آبرومندانه

۷. اختصاص بخش ویژه جداگانه به هر رشته از دانشهای بشری

۸. وجود فهرستی از کتب موجود برای دستیابی سریع و بهره وری بیشتر مراجعان

۹. کمک به دانشجویان تهیدست و تهیه خوراک برای آنها

۱۰. مفروش بودن کف اتاق، بوریا و گلیم، به طوری که

مراجعان به راحتی به خواندن و نوشتن بپردازند. در کتابخانه ها نیز مطالعات و پژوهشهای علمی صورت می پذیرفت.

رصدخانه

- رصدخانه از جمله سازمانهای تعلیمات اسلامی در صدر اسلام و مرکز تعلیم و تعلم علم نجوم و سایر علوم وابسته به آن بوده است.
- اولین رصدخانه اسلامی در سال ۲۱۳ هجری قمری و به دستور مأمون در بغداد ساخته شد و منجمان مشهور ایرانی، چون فضل بن نوبخت و محمدبن موسی الخوارزمی برای مدتی بر آن ریاست داشته اند.
- رصدخانه های دیگری نیز در شهرهای شیراز و همدان وجود داشته اند. رصدخانه مراغه در قرن هفتم نامدارترین آنان است.
- ساخت بنای رصدخانه مراغه سال ۶۵۷ هجری و به فرمان هلاکوخان آغاز شد، و با داشتن چهار جلد کتاب، موقوفات لازم و ابزار آلات نجومی، هم یکی از مراکز مهم علم نجوم بود
- هم سازمان و مؤسسه ای علمی و مجهز بود که در آن همه شاخه های علوم آن روز تدریس می شد. ریاست این سازمان را خواجه نصیرالدین طوسی بر عهده داشت.

- یکی از مراکز از تعلیم و خانقاه است. خانقاه محل تجمع مراد و پیر و مریدانش بود.
- هرپیری و قطبی را خانقاهی بود که گاه با جانشینی به آن می رسید. لذا خانقاها درست مانند مدارس یونانی بودند که مؤسسان هر فلسفه ای ایجاد می کردند.
- بعد از خویش برای شاگردان خود به جای می گذاشتند. از این رو، هر خانقاهی به منزله دبستانی از دبستانهای تصوف به شمار می رفت.
- خانقاها را گاه زاویه و زمانی لنگر و تکیه و دوره ای رباط می خواندند. بر روی هم، خانقاها بیشتر مخصوص فرقه صوفیه و هدف آنها پرورش افرادی در خدمت شیخ بوده است.
- خانقاه کاملاً حکم مدرسه طالبان علم، و شیخ مدرس نام داشت. مواد تربیتی آن، به جای کتب یا علوم معین، مراحل مخصوصی از سلوک و انجام اعمال معینی برای تزکیه نفس بود.

سازمان و شیوه تدریس

➤ شیوه های تعلیم و تربیت اسلامی به نحوی سازمان یافته بودند که بیشترین آزادی و انعطاف پذیری را به استادان و دانشجویان می بخشیدند.

➤ گرچه در بیشتر موارد همانند تشکیلات و سازمانهای ایجاد شده از قواعد و مقررات یکسانی تبعیت نمی کردند، ولی با همه اینها شکل کلاسها و شیوه های تعلیم تا اندازه ای در سراسر جهان اسلام یکنواخت بود.

سازمانهای آموزشی

—حلقه

■ یکی از سازمانهای بسیار مشهور آموزش اسلامی شیوه حلقه است. حلقه به معنای دایره است و بر چگونگی نشستن که همان دایره ای و گرداگرد است دلالت می کند.

■ استاد معمولاً روی تشک یا نیمکتی قرار می گرفت و به دیوار تکیه می کرد. دانشجویان هم حلقه وار و به صورت نیم دایره در مقابل استاد می نشستند.

مجلس

■ مجلس به معنای دیدار و نشست است و بر نشست و انجمن دلالت دارد، مانند مجلس النبی که انجمن پیامبر اسلام (ص) بود.

■ مجلسها با هدفهای گوناگون ترتیب می یافتند. مجلس ممکن بود به شخص خاصی تعلق داشته باشد، مانند مجلس النبی، مجلس شافعی و مجلس محاملی.

شرایط شرکت در کلاسها

سن دانشجو و اینکه از کدام تبار یا گروه و یا ملت باشد در تعیین ملاک برای شرکت در کلاسها مطرح نبود و معمولاً نوجوانان و سالخوردگان با هم می نشستند.

زمان تشکیل کلاسها

✓ نوبت اول درس که پس از گذراندان نماز صبح یا حتی قبل از آن آغاز می شود.

✓ نوبت دوم که پس از نماز صبح شروع می شد و تا نیمروز و قبل از نماز ظهر ادامه می یافت.

✓ نوبت سوم پس از نماز ظهر شروع و تا نماز عصر ادامه پیدا می کرد.

✓ نوبت چهارم کلاسهایی بودند که سر شب برگزار می شدند. این کلاسها یا برای شنیدن و آموختن از استادی میهمان بر پا می شد یا نشستهای ویژه برای قرائت قرآن در شبهای ماه رمضان به حساب می آمد.

نحوه تشکیل کلاسها

■ بعضی استادان هر روز تدریس می کردند، برخی نیز فقط سالی یک بار درس می دادند.

■ کلاسها معمولاً هفته ای یک بار بر پا می شد. روز و ساعت تشکیل کلاس بنا به میل و خواست استاد بود. برخی دانشجویان هفته ای دو درس یا بیشتر داشتند.

ابزار تعلیم

■ یکی از ابزارهای بسیار مهم تعلیم، زبان عربی بود که هر دانشجو، صرف از نظر از زبان مادریش، برای استفاده از فرصتهای موجود مجبور بود آن را فراگیرد.

■ از این رو هر دانشجویی از هر ملیت و زبانی می توانست به مسجد وارد شود و بدون دشواری سر کلاس درس حضور یابد.

مقررات کلاس و کلاسداری

- کسی حق نداشت در کلاس درس پاهایش را دراز کند.
- اگر کسی دیر به کلاس می رسید دور از ادب بود که بکوشد تا در نزدیک استاد.
- هیچ کس محق نبود که در کلاس درس بخندد، شوخی کند یا به گفتگو پردازد.
- تعیین جاهای ویژه در کلاس از اختیارات استاد بود. وی می توانست هر کس را که می خواست نزدیک خود بنشانند.
- مرسوم بود دانشجویی که نخست وارد می شد حق نداشت قبل از دیگران درسی بگیرد. از ادب به دور بود که در کلاس درس دانشجو با استاد خود به جدل برخیزد.

روشهای تدریس

۱. سماع (شنیدن)
۲. املا (نوشتن)
۳. اجازه (گواهی)
۴. وجاده (گرفتن مطلب)
۵. رحله (سفر علمی)

وسایل تحصیل

۱. حفظ
۲. روایت (داستان گفتن)
۳. درایه (فهم)
۴. سؤال و مناقشه
۵. مناظره و مذاکره

القاب علمی در جامعه اسلامی

■ مهمترین القابی که به دانشمندان اسلامی اطلاق می گردید:

۱. امام

۲. امیرالمؤمنین

۳. حافظ

۴. فقیه

۵. رحاله

۶. محدث

۷. مسند

حوزه های علمیه

■ حوزه علمیه نجف اشرف از آغاز تأسیس تا زمان حاضر در تعقیب دو هدف مهم به قرار زیر بوده است:

الف) تربیت و بار آوردن علمای برجسته و متخصص در علوم اسلامی

ب) پاسداری و حراست از کیان اسلام و مرزبانی فکری و عقیدتی جوامع اسلامی شیعه.

■ مقاطع تحصیلی حوزه های علمیه

۱. مقدمات (ادبیات عرب)

۲. سطح (مطالعه با مباحث پیچیده فقه و اصول آن)

۳. خارج (پژوهش در فقه و اصول آن)

مراکز علمی

■ در آغاز قرن سوم هجری و با تأسیس سلسله های مستقل ایرانی و با رونق علمی و فراوانی شمار دانشمندان، به تدریج اکثر شهرهای ایران بغداد، مرکز خلافت، را تحت الشعاع قرار دادند و زمینه گسترش دانش دوستی را فراهم آوردند.

■ نمونهایی از این مراکز علمی عبارتند از:

۱. بصره و کوفه

۲. نیشاپور

۳. مرو

۴. هرات

۵. ری

۶. اصفهان

دانشمندان نام آور فرهنگ

■ ظهور علمای ایرانی، به خصوص در دوره های اولیه گسترش تعالیم اسلامی، از آن جهت شایان توجه است که می توان گفت در همه زمینه های علمی چون علوم ادبی، علوم قرآنی، فلسفه، عرفان و حکمت از نام آواران به حساب می آید.

■ برخی از این شخصیت‌های علمی عبارت به قرار زیرند:

۱. ابوحنیفه دینوری و جریر طبری (تاریخ)
۲. ابن المقفّع و محمدبن مرزبان (ترجمه)
۳. بیضاوی و طبرسی (تفسیر)
۴. ابن بابویه و کلینی (حدیث)
۵. حمزه اصفهانی و اصطخری (جغرافی)
۶. غزالی و امام فخر رازی (کلام، عرفان، فلسفه)
۷. ابوریحان بیرونی و ابومعشر بلخی (نجوم و ریاضیات)
۸. ابن سینا و ابونصر فارابی و محمدبن زکریای رازی (فلسفه و طب)

وزرای نام آور فرهنگ

➤ صاحب بن عباد

اسماعیل ابی القاسم ملقب به صاحب در سال ۳۲۶ هجری دیده به دنیا گشود. در دوران جوانی به وزارت مؤید الدوله منصوب شد و در مدت ۱۹ سال وزارت خود در اصفهان بساط ادب بگسترادند و شعرا و ادبا را به منادمت برگزیند.

آثار او عبارتند از:

(امامت، الانوار، المحيط، الشواهد، دیوان رسائل، منشآت)
در سال ۳۸۵ در اثر بیماری وفات یافت.

➤ ابن سینا

شیخ الرئیس ابوعلی حسین بن عبدالله سینا (پزشک، فیلسوف، نویسنده) مشهور در سال ۳۷۰ هجری متولد شد. وی ابتدا در بلخ پرورش یافت و در ده سالگی قرآن و بسیاری از علوم ادب را آموخت و پس از آن به مطالعه علم الهی و طبیعی و طب پرداخت و در ۱۸ سالگی فارغ التحصیل شد.

آثار ابوعلی سینا

■ آثار معروف او عبارت بود از :

(شفا، قانون، نجات، اشارات، حکمت المشرقیه، دانشنامهٔ اعلائی)

ابن سینا در سال ۴۲۸ هجری در همدان وفات یافت.

خواجه نظام الملک طوسی

- ابو علی حسن بن اسحاق بن طوسی، وزیر معروف سلجوقیان و صاحب کتاب سیاستنامه، در سال ۴۱۰ هجری قمری در شهر طوس به دنیا آمد.

- در حکایت آمده صوفی مشهور ابوسعید ابوالخیر وی را بر سر کوی ترسایان دیده و به اشارت خواجهٔ جهان خوانده بود.

- نظام الملک در یازده سالگی قرآن را فراگرفت و پس از طی مراحل تحصیل وارد دستگاه سلجوقیان شد و روز به روز بر نفوذ خود افزود.

- وی در اقطار حکومت خود مدارس تأسیس کرد که مشهورتر از همه آنها نظامیه بغداد است. وی در سال ۴۸۵ به دست یکی از فدایان اسماعیلی مقتول و در شهر اصفهان مدفون شد.

خواجه نصرالدین طوسی

■ محمدبن حسن جهرودی طوسی در سال ۵۹۷ هجری به دنیا آمد.

■ کینه اش ابوجعفر و لقبش نصرالدین بود. این خواجه سیاستمدار بعد از ابن سینا بزرگترین دانشمند ایران است و به دلیل تأثیری که در جلب توجه قوم خونخوار مغول به فرهنگ و هنر ایران داشت در تاریخ ایران مقامی بسیار ارجمند پیدا کرد.

★ آثار وی عبارتند از: (اخلاق ناصری، اوصاف الاشراف، تحریر اصول الهندسه اقلیدس، آداب المتعلمین در تربیت، زیج ایلخانی)

★ خواجه نصیرالدین طوسی در سال ۶۷۲ هجری از دنیا رفت.

رشیدالدین فضل الله همدانی

■ خواجه رشیدالدین در سال ۶۴۵ هجری در همدان تولد یافت و به سرعت در اکثر علوم متداول عصر خویش متبحر شد.

➤ خواجه، در زمان آباقاخان، طبیب مخصوص وی شد و پس از قتل صدرجهان به وزارت رسید.

➤ در زمان الجایتو نیز همام مقام را حفظ کرد و بینهایت مورد توجه قرار گرفت ولی در زمان سلطان ابو سعید، به تحریک علیشاه، خواجه و پسر شانزده ساله اش را در سال ۷۱۸ کشتند و اموالش را غارت کردند و ربع رشیدی را که از مراکز مهم علمی آن زمان بود با خاک یکسان کردند.

امیر عیشیر نوایی

- امیر عیشیر نوایی در سال ۸۴۴ هجری قمری به دنیا آمد.
- وی در کودکی با سلطان حسین بایقرا هم درس و هم مکتب بود و همین امر باعث شد که بعدها به وزارت منصوب شود.
- آثار معروف او عبارتند از :
(مجالس النفاؤس، حیات الابرار، سدسکندری، خمسۃ المتحیرین)
- نوایی در سال ۹۰۶ هجری وفات یافت.

امیر کبیر

❖ میرزا تقی خان از مردم هزاوه فراهان در سال ۱۲۲۲ هجری متولد شد.

❖ در اوایل سلطنت ناصرالدین شاه قاجار به مقام صدرات عظمی نایل و سپس داماد خاندان سلطنت شد.

❖ تحولات بزرگی در زمان وی در تمام شئون سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، نظامی و اجتماعی مملکت حاصل شد، از جمله سنگ بنای مدرسه دارالفنون در اوایل سال ۱۲۶۶ هجری قمری به دست وی گذاشته شد.

❖ سرانجام در روز یکشنبه پنجم ربیع الاول ۱۲۶۸ هجری قمری، ۱۳ روز پیش از قتل امیر کبیر، ناصرالدین شاه و رجال دولت آن را گشودند.

فصل چهارم

نظام رسمی آموزش و

پرورش

آثار دارالفنون

۱. آثار مثبت   ۲. آثار منفی

❖ آثار مثبت

۱. احساس نیاز به منابع مفید درسی موجب شد که کتب متعددی در رشته های مختلف چون فنون جنگی و نظامی، نقشه داری، حساب، هندسه، تشریح، شیمی تألیف و ترجمه شد.

۲. معلمانی که به تدریس در دارالفنون اشتغال داشتند در شناساندن تمدن و فرهنگ مغرب زمین نقش مهمی داشتند.

۳. تأسیس وزارت علوم در سال ۱۲۷۲ و انتصاب علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه به عنوان وزیر علوم و فرهنگ که بیش از بیست سال مسؤلیت این وزارتخانه را به عهده داشت.

۴. اعزام زبده ترین فارغ التحصیلان دارالفنون به کشورهای اروپایی، به خصوص فرانسه، برای تحصیل جدیدترین دستاوردهای علوم و فنون مختلف به هنگام بازگشت.

۵. اقدامات بی شمار سپهسالار در زمان صدارتش زمینه را برای مشارکت بیشتر مردم در سرنوشت فرهنگی جامعه فراهم آورد.

اقدامات میرزا حسین خان سپهسالار

۱. تأسیس مدرسه مشیره برای تدریس زبانهای خارجه.

۲. ایجاد بزرگترین مدرسه علوم دینی تهران به نام سپهسالار که اکنون مدرسه مطهری نام دارد.

۳. تأسیس مدرسه ای در تبریز که مدرسان آن را معلمان ایرانی و اروپایی تشکیل می دادند.

۴. تشکیل مجمعی از نخبه دانشمندان و مترجمان که تألیف و انتشار برنامه دانشوران در هفت جلد از اقدامات قابل توجه آن مجمع است.

۵. ایجاد مجلسی از اطبای ایرانی و اروپایی، به نام مجلس حفظ الصحة، به منظور مراقبت از بهداشت عمومی.

۶. برپا کردن نخستین بیمارستان دولتی به شیوه امروزی.

آثار منفی دارالفنون

- وقتی اولین وزیر فرهنگ ایران به فرانسه رفت و برگشت، مدارس ایران را در بست به همان صورت مدارس فرانسه در آورد.
- در واقع برنامه دبستانها از لحاظ سازمانها، برنامه و محتوا تقلید کامل و کورکورانه ای از مؤسسات تربیتی غرب بودند که بدون توجه به فرهنگ این کشور شکل گرفتند و آثار نگران کننده آن هنوز هم از جامعه زدوده نشده است.
- گرچه پس از تأسیس دارالفنون تا صدر مشروطیت، گرایش به ایجاد مدارس مثبت بود و در کنار مکتبخانه ها و مدارس قدیمی، چه در تهران و چه در شهرهای بزرگ، چند مؤسسه آموزشی به سبک مدارس خارجی دایر شده بود، کوششهایی که به عمل می آمد در حدی نبود که نیازهای زمان را کاملاً برآورده سازد.
- هدفهای تربیتی در این مؤسسات آموزشی کم و بیش از نیازهای جامعه سرچشمه می گرفت.

مدرسه رشديه

■ در سال ۱۲۹۱ هجری قمری به همت حاج میرزا حسن در شهر تبریز مدرسه رشديه تأسيس شد که در آن زبانهای فارسی، عربی و فرانسوی تدریس می شد.

■ در این مدرسه علاوه بر کودکان به سالمندان در کلاسهای اکابر خواندن و نوشتن می آموختند.

■ بازديد ميرزا عليخان امين الدوله، در زمان صدراتش، از کار مدرسه رشديه در سال ۱۳۱۵ و تشويق و ترغيب وی به توسعه هر چه بیشتر مدرسه انجاميد، به طوری که متعاقب آن در تهران نیز مدرسه رشديه به مدیریت حاج میرزا حسین دایر شد.

مشروطیت و تأثیر آن در آموزش و پرورش

■ انقلاب مشروطیت ایران در تحول و تکوین نظام اجتماعی جدید نقش به سزایی داشت.

❖ در نتیجه تلاشها و مجاهدتهای آزادیخواهان، نظام سیاسی مشروطه را شکل داد با همه ارزشهای اجتماعی و فرهنگی که بر آن مترتب بود ولی آن طوری که باید و شاید شکل نگرفت.

❖ عواملی چون رد و بدل کردن سفیر با کشورهای اروپایی و انتشار اخباری که در نتیجه تحولات و انقلابهای سیاسی و صنعتی و اجتماعی در کشورهای اروپایی به وجود می آمد.

❖ موجبات روی آوردن به تمدن اروپایی و زمینه تغییر در سازمانها و نهادها و نهادهای مختلف کشور را فراهم آورد، منجمله در آموزش و پرورش که دگرگونیهای چشمگیری در ابعاد مختلف آن پدید آمد.

انواع مدارس و مکاتب

۱. مکاتب

۲. مکاتب ابتدایی بلدی

۳. مدارس متوسطه

۴. مدارس عالییه

آموزش و پرورش رسمی بعد از جنگ جهانی اول تا پیروزی انقلاب

■ از جمله وظایف شورای عالی معارف عبارت از:

۱. اهتمام در ترمیج خط و زبان و ادبیات فارسی و عربی و نشر مقالات علمی و عام المنفعه

۲. تهیه و اصلاح دستورات رسمی همه تحصیلات علمی و فنی مدارس دخترانه و پسرانه و نظامنامه های مدارس

۳. تشخیص صلاحیت اشخاصی که اجازه تأسیس مدرسه و امتیاز مجله و روزنامه را می خواستند.

۴. تصدیق صلاحیت معلمان و تهیه نظامنامه مخصوص برای ترفیع و تنزل رتبه یا عزل آنها و رسیدگی به شکایت رؤسا، ناظران و معلمان مدارس دولتی در حدود وظایف اداری آنها.

۵. رسیدگی به دیپلمهای اشخاصی که در خارج تحصیل کرده بودند و تشخیص صحت و سقم آنها.

انجمن معارف

■ در سال ۱۳۱۵ هجری قمری انجمن معارف به کوشش میرزا محمد خان احتشام السلطنه تأسیس شد.

■ در این انجمن علاوه بر وزیر علوم گروهی از اندیشمندان و فضایی عصر عضویت داشتند که هر یک مصدر خدمات مهمی در توسعه فرهنگ جدید بودند.

➤ شورای عالی آموزش و پرورش امروزی در واقع شکل تکامل یافته انجمن معارف است که بانیان آن با جلب نظر مظفرالدین شاه و وزرا و اعیان و اشراف و تجار موفق شدند مدارس جدید تأسیس و روزنامه و کتب درسی منتشر کنند.

➤ هدف اصلی انجمن اشاعه فرهنگ جدید بود که به همین منظور مدارس چون مدرسه علمیه به همت احتشام السلطنه که در آغاز مشروطیت به ریاست مجلس شورای ملی برگزیده شد.

➤ مدرسه های ادب و سادات به کوشش حاج میرزا یحیی دولت آبادی از روحانیون و نویسندگان روشنگر و آزادیخواه مدرسه افتتاحیه به تلاش محمود خان مفتاح الملک و مدرسه خیریه به اراده و خواست منتظم الدوله فیروز کوهی تأسیس و راه اندازی شدند.

وزارت فرهنگ

➤ وزارت فرهنگ به سه وزارتخانه مستقل تقسیم گردید:

۱. وزارت آموزش و پرورش که عهده دار تعلیمات عمومی بود.

۲. وزارت علوم و آموزش عالی که عهده دار تعلیمات عالی و تحقیقات علمی شد.

۳. وزارت فرهنگ و هنر که عهده دار حفظ و توسعه میراث فرهنگی بود.

ویژگیهای آموزش و پرورش قبل از انقلاب اسلامی

➤ به علت نفوذ زبان و فرهنگ فرانسه در ایران و نظر به اینکه زعمای فرهنگ و متصدیان وزارت معارف یا در فرانسه و یا اینکه در درالفنون به زبان فرانسه و با روش فرانسوی تحصیل کرده بودند.

➤ هدف آموزش و پرورش صرفاً در سوادآموزی و انتقال اطلاعات و معلومات خلاصه می شد.

➤ انتخاب رشته تحصیلی که تعیین کننده و سرنوشت ساز بود و در بیشتر موارد با مطالعه و بر اساس شناخت استعدادها و رغبتها انجام نمی شد.

آموزش و پرورش بعد از انقلاب اسلامی

■ پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی، ایجاد نظام تعلیم و تربیتی که مبتنی بر هدفهای والای اسلامی و نیازهای جامعه و افراد باشد مسئولیتی بس سنگین و دشوار بر دوش دست اندرکاران تعلیم و تربیت گذاشت.

■ آموزش و پرورش اسلامی باید بر بنیانی محکم و شالوده ای استوار و فلسفه، اصول و برنامه های تربیتی اسلامی بنا می شد و هم باید دقت به مقتضیات و امکانات اجرایی جامعه توجه می کرد.

■ تعریفی که دفتر همکاری حوزه و دانشگاه از آموزش و پرورش مطرح کرد عبارت بود از فراهم کردن زمینه ها و عوامل مساعد برای شکوفایی ساختن استعدادهای انسان و حرکت تکاملی او به سوی هدفی مطلوب با برنامه ای سنجیده و حساب شده.

اهداف آموزش و پرورش

۱. خدای یکتا

۲. وحی الهی و نقش بنیادی آن در بیان قوانین

۳. معاد و نقش سازنده آن در سیر تکاملی انسان به سوی خدا

۴. عدل خدا در خلقت و تشریح

۵. امامت و رهبری مستمر و نقش اساسی آن در تداوم انقلاب اسلامی

۶. کرامت و ارزش والای انسان و آزادی توأم با مسؤولیت او در برابر خدا

برای تحقق چنین آرمانهایی اهداف اساسی زیر ضروری است:

۱. اهداف معنوی و تربیتی

۲. اهداف علمی فرهنگی

۳. اهداف اجتماعی

۴. اهداف سیاسی

۵. اهداف اقتصادی

کلیات نظام آموزشی و پرورش

➤ مشکلات آزاردهنده آموزش و پرورش موارد زیر است:

۱. فلسفه حاکم بر تعلیم و تربیت موجود
۲. برنامه ها و محتوای آموزشی
۳. فعالیتهای پرورشی
۴. وجود تمرکز شدید اداری
۵. بررسی اجمالی نظام تربیت معلم فنی
۶. افت تحصیلی
۷. شیوه ارزیابی
۸. محصول و بازده نظام
۹. آموزش و پرورش قبل از دبستان
۱۰. کمبود بودجه با وجود اختصاص دادن یک پنجم کل بودجه کشور

۱. مبانی تعلیم و تربیت اسلامی

الف) مبانی فطرت

ب) مبانی کرامت ذاتی انسان

ج) مبانی اختیار و آزادی

د) مبانی مسؤولیت انسان

ه) مبانی ابعاد وجودی انسان

و) مبانی اجتماعی بودن انسان

ز) مبانی برابری همهٔ افراد بشر در آفرینش

ح) مبانی تقدم رحمت و محبت و امیدواری بر خشونت و بی‌مهری و

ناامیدی

ط) مبانی ضرورت توأم ساختن علم با عمل

ی) مبانی فضیلت علم، تدبیر، هدایت و تربیت

۲. اهداف کلی تعليم و تربيت اسلامي الف) اعتقادي و اخلاقي

ب) پرورشي

ج) علمي و آموزشي

د) فرهنگي

ه) سياسي و نظامي

و) اجتماعي

ز) اقتصادي

۳. اصول حاکم بر نظام آموزش و پرورش

الف) کلیات: مشتمل بر ۱۸ اصل

اصل اول: محور قرار دادن قرآن و سنت معصومین (ع)

اصل دوم: نفی فرهنگ شرک و الحاد

اصل سوم: بازشناسی فرهنگ و تمدن مسلمانان

اصل چهارم: تقدم تزکیه بر تعلیم

اصل پنجم: تعمیم تربیت دینی

اصل ششم: اولویت تعلیم و تربیت دینی

اصل هفتم: توجه به امر پرورش

اصل هشتم: ارتباط اجزای نظام

اصل نهم: هماهنگی با نظامهای حاکم بر جامعه

اصل دهم: همگانی بودن تعلیم و تربیت

اصل یازدهم: اجباری بودن آموزش و پرورش عمومی

اصل دوازدهم: تعلیم و تربیت مستمر و رفع کاستیهای آموزشی

اصل سیزدهم: توزیع عادلانه امکانات

اصل چهاردهم: رعایت مقتضیات محیط

اصل پانزدهم: عدم وابستگی

اصل شانزدهم: توجه به مراحل رشد و بلوغ

اصل هفدهم: رشد همه جانبه و هماهنگ

اصل هجدهم: ارزیابی و اصلاح

ب) برنامه ریزی، محتوا و روشها: مشتمل بر ۱۶ اصل

اصل نوزدهم: هماهنگی بین سطوح و انواع آموزشها

اصل بیستم: انعطاف پذیری

اصل بیست و یکم: ارزش خاص رشته های تحصیلی

اصل بیست و دوم: ارزش کار و فعالیت های بدنی

اصل بیست و سوم: پرورش توان تفکر و ابتکار

اصل بیست و چهارم: توجه به هنر

اصل بیست و پنجم: ورزش

اصل بیست و ششم: تعاون و کار جمعی

اصل بیست و هفتم: آموزش و تأمین بهداشت

اصل بیست و هشتم: حفظ محیط زیست

اصل بیست و نهم: آموزشهای دفاعی

اصل سی ام: توجه به فناوری و مواد کمک آموزشی

اصل سی و یکم: توأم ساختن تعلیم و تعلیم

اصل سی و دوم: هدایت تحصیلی

اصل سی و سوم: توأم ساختن علم و تجربه

اصل سی و چهارم: تأدب به آداب اجتماعی

ج) مشتمل بر ۱۰ اصل

اصل سی و پنجم: انتخاب معلم

اصل سی و ششم: جایگاه معلم در نظام آموزش و پرورش

اصل سی و هفتم: تمام وقت بودن

اصل سی و هشتم: مقام معلم

اصل سی و نهم: رفاه معلم

اصل چهلم: معیار ارتقا و همسانی منزلتها

اصل چهل و یکم: اولویت گسترش تربیت معلم

اصل چهل و دوم: تعلیم و تربیت مستمر کارکنان

اصل چهل و سوم: هماهنگی در تربیت معلم، پژوهش و آموزش مستمر

اصل چهل و چهارم: استفاده پاره وقت از متخصصان

د) دانش آموز: مشتمل بر ۷ اصل

اصل چهل و پنجم: توجه به علایق و خصوصیت فردی

اصل چهل و ششم: توجه به ویژگی های دختران و پسران

اصل چهل و هفتم: توجه به دانش آموزان محروم

اصل چهل و هشتم: اولویت فرزند شهدا

اصل چهل و نهم: توجه به آموزش و پرورش کودکان استثنائی

اصل پنجاهم: واگذاری مسؤلیت به دانش آموزان

اصل پنجاه و یکم: توجه به اوقات فراغت

ه) مدیریت، مشارکت، هماهنگی و ارتباط با سایر نهادها و

مؤسسات: مشتمل بر ۱۵ اصل

اصل پنجاه و دوم: عدم تمرکز

اصل پنجاه و سوم: رعایت ویژگی فعالیتها در سازماندهی و تشکیلات

اصل پنجاه و چهارم: نظام اطلاعات

اصل پنجاه و پنجم: نظام نظارت

اصل پنجاه و ششم: تناسب مسؤلیت و اختیار

اصل پنجاه و هفتم: نظام مدیریت

اصل پنجاه و هشتم: مناسبات و روابط بر پایه اعتماد

اصل پنجاه و نهم: مشارکت مردمی

اصل شصتم: ارتباط و هم‌جهتی آموزش و پرورش و آموزش عالی

اصل شصت و یکم: مشارکت سایر مؤسسات

اصل شصت و دوم: اولویت برخورداری از امکانات

اصل شصت و سوم: هماهنگی با نهادهای فرهنگی

اصل شصت و چهارم: ارتباط با حوزه‌های علمیه

اصل شصت و پنجم: ارتباط با خانواده

اصل شصت و ششم: آموزش و پرورش قبل از تحصیلات رسمی

۴. ساختار نظام آموزش و پرورش

دوره آموزش و پرورش عمومی که طول مدت آن ۹ سال است و شامل سه مرحله به شرح زیر میباشد:

الف) مرحله آموزش و پرورش اساسی به مدت ۲ سال

ب) مرحله آموزش و پرورش ارکان به مدت ۵ سال

ج) مرحله آموزش و پرورش ارشاد به مدت ۲ سال

دوره آموزش و پرورش فراگیر کاربردی، علمی که طول مدت آموزشی در این دوره به تناسب شاخه و نوع آموزش متفاوت است. فعالیتهای آموزشی و پرورشی این دوره در دو شاخه عمده متمرکز شده است:

۱. شاخه فراگیر

۲. شاخه حرفه آموزی

فصل پنجم

تأثیر تمدن اسلام در علوم

بیگانه

فلسفه در اسلام

- ❖ در اوایل قرن ششم قبل از میلاد، نخستین اندیشه ها و افکار فلسفی در جهان در چهار نقطه از جهان آن روز که عبارت بودند از یونان، هند، چین و ایران شروع شد و گسترش یافت.
- ❖ از میان این کانونهای مهم رشد افکار و اندیشه های فلسفی، هند و یونان از بقیه برتر بودند. در این دو مرکز بررسی های فلسفی چنان مراحل تکامل را پیمودند که به شکل سیلی متلاطم و خروشان در مسیر خود بر همه چیز غالب آمدند.
- ❖ مسلمانان فلسفه را هم از یونانیان اخذ کردند ولی آن را حکمت خواندند که در مقایسه با فلسفه معنی عامتری داشت. فیلسوف را هم کسی دانستند که:
  ۱. با حکمت یونانی خصوصاً الهیات، منطقیات، طبیعیات و خلیات سر و کار داشته باشد.
  ۲. با شیوه ارسطو و نوشته های آن آشنا باشد.

❖ یکی از چهره های درخشان فلسفه اسلامی یعقوب بن اسحق کندی است که به فیلسوف العرب مشهور است. وی در سال ۱۸۵ هجری در کوفه متولد شد و در بصره و بغداد که در آن زمان دو کانون بزرگ فرهنگ شمرده می شدند پرورش یافت.

❖ در نزد معتصم تقرب یافت و تربیت فرزند او را عهده دار شد و بعضی از آثار خویش را به نام شاگرد درباری خود مزین کرد.

❖ تعداد رساله ها و کتب او را بالغ بر ۲۶۵ جلد که ۲۲ جلد آنها درباره فلسفه است. تعدادی از نوشته هایش به زبانهای اروپایی ترجمه شده و در میان اروپاییان شهرتی به هم زده است.

❖ کندی فلسفه، طب، حساب، منطق، هندسه و نجوم و به عبارتی دیگر تمام اطلاعات و علوم عصر خویش را می دانست و به تألیف، شرح، تلخیص و ترجمه بسیاری از کتب اقدام کرد.

فارابی

■ ابونصر فارابی معروف به معلم ثانی از بزرگترین فیلسوف مسلمان است و تمام متفکران بعد از او معترف اند که هر آنچه از دانش و فلسفه به آنان رسیده در پرتو یافته های فارابی بوده است.

■ در مقام علمی وی همان بس که ابن سینا، فیلسوف عالی مقام، صرفاً با مطالعه یکی از آثار فلسفی وی قادر شد مابعدالطبیعه ارسطو را که متجاوز از چهل بار مرور کرده بود بفهمد و درک کند.

■ آثار به جای مانده از فارابی متعددند و تقریباً نصف آنها بررسیهای ابتکاری و نصف دیگر نقد و حاشیه و شرح بر تحقیقات گذشتگان، به خصوص ارسطو، است. جامعترین اثرش احصاءالعلوم است که به طور خلاصه همه علوم خویش را در آن گرد آورده است.

ابن سینا

■ ابوعلی حسین بن عبدالله، مشهور به شیخ الرئیس، نام آورترین فیلسوفی است که جهان اسلام شاهد بوده است. وی از عجوبه های دهر به شمار می رود که در علم، فلسفه، طب، تشریح و داروسازی معروفیت داشته است.

■ فلسفه یونانی در مشرق زمین هرگز مفسری ژرف نگر و دقیق چون ابن سینا نداشته است. وی با تمام ارزش و احترامی که برای فلسفه یونانی قایل بود، همواره داشت که افکار فلسفی خود را با اصول وحی اسلامی مطابقت دهد.

■ بسیاری از تأیفات ابن سینا در زمینه مباحث فلسفی است و معروف ترین نوشته های فلسفی او را شفا و اشارات می دانند که از کتابهای درسی حوزه های علمی است.

سهروردی

■ شهاب الدین یحیی سهروردی، معروف به شیخ اشراق، بنیان گذار مکتب فلسفی اشراق است.

■ تا زمان وی فلاسفه پیرو مکتب بودند که بر اساس این مکتب با به کارگیری استدلال و برهان عقلی به حقایق دست می یافتند.

■ او در مقابل این مکتب به ارث رسیده از ارسطو، مکتب اشراق را، که بر اساس بهره گیری از ذوق و کشف و شهود به ارث رسیده از افلاطون بود، بنیانگذاری کرد.

■ در میان آثار مشهور شیخ اشراق، حکمه الاشراق زبانزد است که در بردارنده بسیاری از اندیشه های کهن ایرانی است.

ابن رشد

• ابوالولید بن احمد رشد از دانشمندان با ارزش اسلام در فلسفه و فقه است.

■ وی در سال ۵۲۰ در قرطبه، که یکی از مراکز مهم فلسفه و علم است، به دنیا آمد و در سال ۵۹۵ هجری وفات یافت.

■ بسیاری از اندیشه‌ها و افکار فلسفی او با ترجمه آثارش به اروپا راه یافت. آثار با ارزش او عبارتند از ((بدایه المجتهد)) و در فقه و ((فلسفه ابن رشد)).

■ وی شرحی بر آثار ارسطو نوشته و نکات غامض و پیچیده اندیشه‌های آن حکیم فرزانه را توضیح داده است. آثار ابن رشد در شرح تألیفات کاملتر از کارهای ابن سینا و فارابی است.

■ محمد ابراهیم بن یحیی شیرازی قوامی – ملقب به صدر الدین، صدر المتالیهین، و معروف به صدرا و ملاصدرا، از اکابر فلاسفه اسلامی و حکمای نامی ایران در قرن یازدهم هجری است که در سال ۱۰۵۰ وفات یافته است.

■ تا قبل از ملاصدرا در دریافت حقایق از دو دیدگاه زیر متأثر بودند:

۱. یا حقایق را صرفاً با عقل و استدلال کشف و درک می کردند که این نوع برداشت و طرز تفکر فلسفی را فلسفه مشا و طرفداران آن را مشائیون می خواندند. فارابی، ابن سینا و ابن رشد جزو این گروه بودند.

۲. اینکه معتقد بودند که حقایق را تنها باید با شهود ذهنی و اشراق دریافت زیرا به اصطلاح پای استدلالیان را چوبین می دانستند. این طرز فکر و برداشت از فلسفه را فلسفه اشراق و پیروان آن را اشراقیون می خواندند. سهروردی در این گروه زبانزد است.

پزشکی در اسلام

■ در اسلام به بهداشت و سلامت انسان توجه خاصی مبذول شده است و در آن نظافت و پاکیزگی از نشانه های ایمان و طهارت و پاکی شرط عبادت است.

■ آثاری که دانشمندان بر اساس تذکرات و دستورالعملهای قرآن کریم تألیف گردید از جمله آثار طب النبوی(ص)، طب الصادق، و طب الرضا(ع) است.

■ دانشمندان اسلامی در ابتدا با توجه به کتب طب یونانی، هندی و ایرانی از دانش و اندیشه های پزشکانی چون بقراط و جالینوس بهره های فراوان بردند.

❖ مسلمانان از همان قرن اول هجری به تقلید از ایران پیش از اسلام شروع به ساختن بیمارستان کردند. نخستین بیمارستان در سال ۸۸ هجری در دمشق به امر ولید بن عبدالملک اموی بر پا شد.

❖ هارون الرشید نیز نخستین آموزشگاه طب را در بغداد گشود و از آن پس آموزشگاه طب و بیمارستانهای وابسته به آنها در کشورهای اسلامی دایر شد.

❖ از میان خلفای عباسی اولین فردی که به طب توجه و علاقه وافر نشان داد ابو جعفر منصور بن محمد است.

❖ منصور برای ناراحتی معده خود به دنبال پزشک ماهری در بغداد بود که برایش خبر از جور جیس، رئیس پزشکان جندی شاپور آوردند. جور جیس، پسر بختیشوع، از پزشکان گندی شاپور و از طبیبان بسیار بزرگ و نامدار آن شهر بود.

❖ در بیمارستانهای اسلامی پزشکان، جراحان، چشم پزشکان، روان شناسان، پزشکان عمومی، داروسازان، دندانپزشکان، دندانسازان، پزشک زنان و... مشغول به کار و تدریس بودند.

❖ مسلمین بیمارستانهای سیار و به شیوهٔ امروزی نیز دایر کرده بودند و با کمک شتر و قاطر آن را به این طرف و آن طرف می بردند.

❖ بیمارستانهای مسلمانان مطابق اصول بهداشتی بنا می شد و وسعتی مناسب و جریان هوایی مطلوب داشتند.

❖ وقتی به محمد بن زکریای رازی دستور دادند که بهترین نقطهٔ بغداد را از حیث آب و هوا برای احداث بیمارستان انتخاب کند، وی با تدبیر تمام دست به اقدامی زد که محققان و متخصصان امراض مسری امروز هم آن را تأیید می کنند.

■ **مسلمانان در زمینه طب به موقعتها و ابتکارات جلب توجهی دست یافتند که برخی از مشهورترین آنها عبارتند از:**

۱. دسترسی به وسیله ای برای تزریق خون به داخل رگ
۲. غذا دادن مصنوعی با لوله نقره ای
۳. ساختن داروی بیهوشی برای استفاده به هنگام عمل جراحی
۴. دسته بندی داروهای طبی برای اولین بار
۵. به کارگیری بیمارستان سیار
۶. بازدید روزانه پزشکی
۷. کشف مبتلا نشدن آدم به آبله برای دومین بار
۸. تأسیس داروخانه برای نخستین بار
۹. به کارگیری تریاک برای پاک کردن دندان و شستشوی لثه
۱۰. معاینه پزشکی از اشخاصی که قصد عهده داری کاری را داشتند که لازمه آن وجود برخی شرایط بهداشتی را ایجاب می کند.

علی طبیری

■ نخستین اثری که مسلمانان در طب نوشتند رساله‌ی علی بن سهل ربانی طبیری است با عنوان الحکمه. این کتاب بر آرا و نظریه‌های پزشکی یونان و هند استوار است یکی از جنگهای طب به زبان عربی است.

■ وی اولین کسی بود که بیماری جرب را کشف و انگل خارش را معرفی کرد.

رازی

■ یکی از چهره‌های درخشان طب اسلامی محمد بن زکریای رازی متوفی به سال ۲۹۷ هجری قمری است که به گرانبهاترین دستاوردهای پزشکی دست و پا روش تجربی خود که همواره به کار می‌گرفت طرق جدیدی را مداوای بیماران کشف کرد.

■ امراض و داروهای تازه‌ای را یافت کرد یا آزمایش کرد و مطالب بسیار سودمند و یا ارزشی بر دانش اطبای قدیمی افزود و یا حتی برخی از اشتباهات آنان را اصلاح کرد.

■ رازی شاگرد طبیری بود و سالها سمت ریاست بیمارستان بغداد را بر عهده داشت و آثار ارزشمندی از خود به یادگار گذاشت.

■ یکی از مهمترین آثار رازی الحاوی است. این دایره المعارفی است که در بیست بخش تنظیم شده و شامل همه مطالبی است که رازی از دانشمندان ایرانی، یونانی و هندی در امر پزشکی فراگرفت.

■ یکی دیگر از تک نوشته های مهم رازی اثری است به نام آبله و سرخک که در آن برای اولین بار تشخیص این دو بیماری از هم مطرح شده است.

بوعلی سینا

■ یکی دیگر از بزرگترین و نام آورتترین پزشکان جهان بوعلی سیناست که به عقیده اروپاییان آثار و اندیشه های وی بر آثار همه گذشتگان، حتی آثار بقراط و جالینوس، چیرگی یافته است.

■ ابن سینا بیش از پانزده رساله و کتاب در زمینه طب نوشته که مهمترین آنها کتاب قانون است. این کتاب همانند دایره المعارفی از علم طب، تشریح، داروسازی، داروشناسی و جراحی است.

■ جرجی زیدان کتاب قانون را فرهنگ جامع طب داوسازی و دکتر ماکس میرهوف آن را یکی از شاهکارهای پزشکی در عالم اسلام دانسته است.

■ امروزه، بزرگترین سالنهای دانشکده پزشکی دانشگاه پاریس با تصاویری از دو دانشمند ایرانی، رازی و ابن سینا، مزین شده اند.

نجوم یا هیئت در اسلام

■ عواملی زیادی موجب شد تا مسلمانان بیش از اقوام دیگر دربارهٔ شناخت اجرام کیهانی به بررسی و تحقیق پردازد. پاره ای از آنها عبارت اند از:

۱. وجود آیات فراوان در قرآن و تشویق مسلمانان به مطالعه و دقت در آسمان و زمین و خورشید و ماه و ستارگان.

۲. بروز حوادثی از قبیل خسوف و کسوف که از نظر اسلام تکالیف مذهبی خاصی به دنبال دارد.

۳. حس کنجکاوی بشر مبنی بر شناسایی آنچه که دوروبرش قرار دارند. این عوامل موجب شدند که مسلمانان از همان سده های اول درصد شناسایی هر چه بیشتر نجوم و اجرام کیهانی بر آیند و نظریه های تازه ای دربارهٔ آنها ابراز کنند.

فزاری

■ محمد بن ابراهیم فزاری از منجمان صاحب نام در عصر منصور خلیفه عباسی است. پدرش ابراهیم بن حبیب اولین کسی است که به ساختن سطرلاب توفیق یافت.

■ محمد و پدرش در زمره کسانی اند که برای اولین بار از نجوم هندی استفاده کردند. آنان همچنین توانستند قسمتی از مجموعه نجومی هند، سیدهانتا، را به دستور منصور به عربی برگردانند.

■ منجمان تا عهد مأمون از آن استفاده های شایانی کردند و خوارزمی آن را خلاصه کرد و زیج معروف خود را بر مبنای آن ترتیب داد. وفات وی را در اواخر قرن دوم هجری ذکر کرده اند.

ابومشعر بلخی

■ ابومشعر بلخی حکیم و منجم مشهور ایرانی از شاگردان یعقوب بن اسحق کندی در قرن سوم هجری است. وی در ابتدا با فلسفه و حکمت و علوم عقیده مخالفت می ورزید و در این زمینه هم تعصب بسیاری از خود نشان می داد تا اینکه در سن چهل و هفت سالگی به تحصیل ریاضیات علاقه مند شد.

■ ابومشعر در نجوم و ریاضی تألیفات فراوانی دارد که اغلب در کتابخانه های اروپا نگهداری می شود. وی از بزرگترین ستاره شناسان و استادان مشرق زمین است که پس از تحصیل در بغداد بنابر استدعای بزرگان خراسان به شهر بلخ، زادگاه خود، برمی گردد.

■ زیج نوری خویش را که بر حسب تصادف یکی از دانشمندان بودایی پس از کسب تجربه و آگاهی تألیف کرده بود تکمیل می کند.

بتانی

■ ابو عبدالله بتانی متوفی به سال ۳۱۷ در علم نجوم میان مسلمین همان مقام را حائز است که بطلمیوس در میان یونانیان دارا بود.

■ وی در تحقیقات خویش سیصد و شصت و پنج روز و پنج ساعت و چهل و شش دقیقه و بیست و چهار ثانیه بودن سال خورشیدی را مبرهن کرد.

علی بن یونس

■ علی بن یونس متوفی به ۳۹۹ از بزرگترین دانشمندان علم نجوم در قرن چهارم است. وی منجم دربار الحاکم با مرالله پادشاه فاطمی مصر بود.

■ به امر او زیجی تهیه کرد به نام زیج بزرگ حاکی مشهور شد و یکی از کاملترین جداول فلکی در اسلام است. به همین جهت برخی مورخان علم وی را مهمترین منجم مسلمانان دانسته اند.

زرقالی

■ زرقالی زیجهایی از خود به یادگار گذاشت که به زبان لاتینی ترجمه شده اند. یکی از ابتکارات زرقالی اندازه گیری خسوف و تعیین مدت آن بود.

■ وی نیز موفق به ساخت اسطرلابی شد که با آن فاصله بین منظومه شمسی و ستارگان و همچنین فاصله میان زمین و ماه را تعیین می کرد.

■ مسلمانان در علم نجوم نظریه ها و باورهای تازه های ابراز کردند، به اختراع ابزارهای مختلف نجومی اقدام کردند، در شهرهای مختلف رصدهای مجهزی پدید آوردند و زیجهای گوناگونی تنظیم کردند.

روابط استادان و شاگردان و وظایف آنها

■ در نتیجه گسترش تمدن و فرهنگ اسلامی، بین مدرس و محصل رشته و داد و ارادت به شدت استوار بود و کمتر کسی را می توان یافت که به استاد خویش وفادار و حق شناس نباشد.

■ استادان نیز به شاگردان مستعد و جدی علاقه زیادی داشتند و آنان را چون فرزندان خویش دوست می داشتند و این معنی در تمام تمدن اسلامی از شرق گرفته تا غرب همه جا به چشم دیده می شد.

• از جمله کسانی که در باب آداب علم و متعلم مطلب نوشته اند عبدالله بن مقفع مقتول به سال ۱۴۲ هجری است. وی در کتاب خود به نام الادب الصغیر به بسیاری از آداب لازم و ضروری درباره عالم و متعلم اشاره کرده است.

آداب معلم و شاگرد

۱. اخلاص در نیت
۲. توأم ساختن علم و عمل
۳. توکل به خدا
۴. حسن خلق
۵. عمل به وظایف دینی

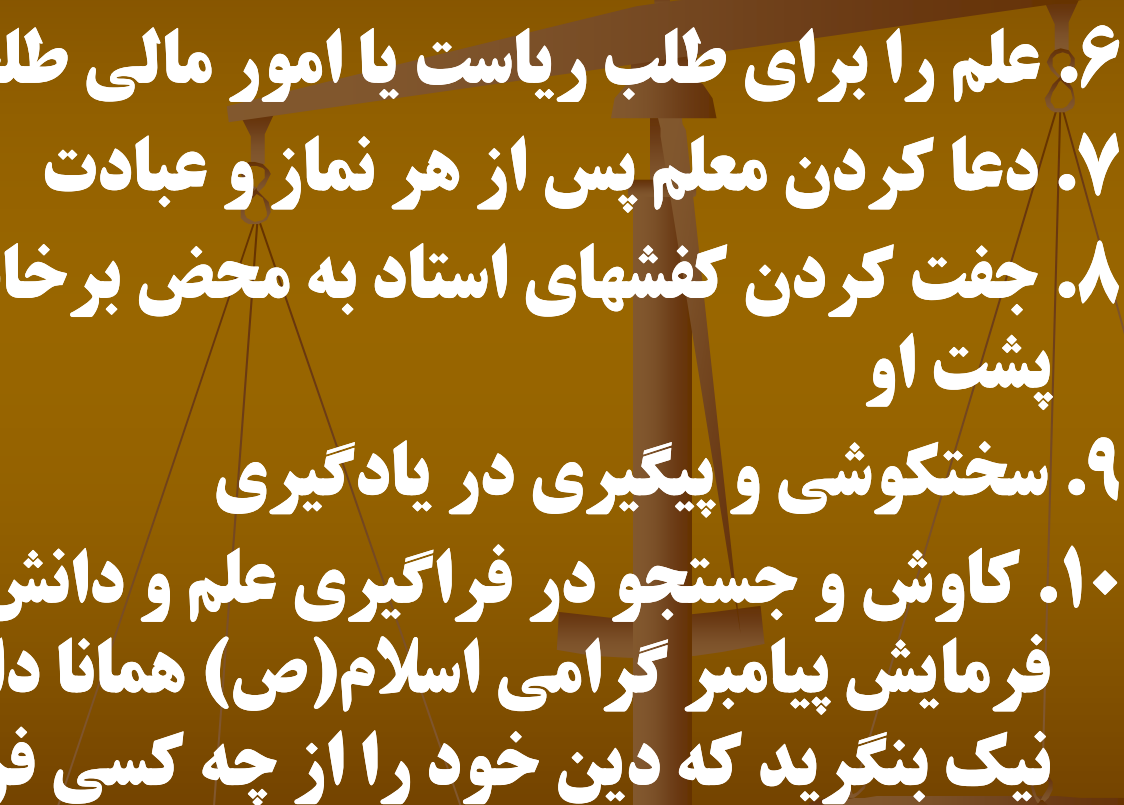
آداب و وظایف معلم

۱. آشنا ساختن شاگرد با حقایق آیین مقدس اسلام
۲. حفظ حیثیت و شئون علم و دانش
۳. نهایت دقت در رفتار و گفتار و رعایت جانب ادب در مواجهه با شاگرد و پرهیز از شوخی و مزاح و حفظ متانت و وقار در نشست و برخاست با شاگرد
۴. دریغ نورزیدن از تعلیم علم و دانش

۵. عمل کردن به قول و گفتار خود و صبور بودن
۶. ایجاد و گسترش شوق و دل‌بستگی به علم و دانش در شاگردان
۷. مهربان بودن با شاگردان و پرهیز از اهانت
۸. تعلیم مطالب علمی متناسب با ظرفیت و استعداد شاگردان
۹. رعایت مساوات در تمام زمینه‌ها بین شاگردان
۱۰. شهامت در اظهار حق و اعتراف به نارساییها و نادانی خود و تلاش در رفع کمبودها
۱۱. ختم جلسهٔ درس با دعا

آداب شاگرد

۱. استاد را پدر روحانی خود دانستن و تجلیل از مقام علم و دانش
۲. پالایش دل از ناپاکیها و آلودگیها
۳. تواضع و فروتنی در مقابل استاد
۴. مراقبت از حرکات، رفتار و حالات خود در محضر استاد

-
۵. سرمشق قرار دادن استاد، و او را رهبر و مقتدای خود دانستن و پاسداری از حیثیت و احترام او چه در حضور و چه در غیاب
  ۶. علم را برای طلب ریاست یا امور مالی طلب نکردن
  ۷. دعا کردن معلم پس از هر نماز و عبادت
  ۸. جفت کردن کفشهای استاد به محض برخاستن و حرکت با فاصله در پشت او
  ۹. سختکوشی و پیگیری در یادگیری
  ۱۰. کاوش و جستجو در فراگیری علم و دانش از افراد مورد اعتماد زیرا به فرمایش پیامبر گرامی اسلام (ص) همانا دانش به منزله دین است، پس نیک بنگرید که دین خود را از چه کسی فرامی گیرید.

کتابخانه های اسلامی

■ از همان آغاز قرن اول هجری مسلمانان برای ایجاد کتابخانه اقدام کردند، ولی نخستین کتابخانه عمومی در زمان هارون الرشید بنیانگذاری شد و مأمون آن را تکمیل کرد و نام بیت الحکمه بر آن نهادند.

■ در زمانهای قدیم که کتابها می بایستی با دست نوشته می شدند و وسایل تبادل افکار بسیار محدود بود، مسلمانان کتابخانه های چند میلیونی داشتند و صاحبان بهترین و مجهزترین کتابخانه ها بودند.

➤ در آن عهد و روزگاری که کتاب و کتابخانه برای اروپاییان ارزش و اهمیتی نداشت و در نزد تمام کشیشان آن دیار بیش از پانصد کتاب، آن هم اکثراً مذهبی، پیدا نمی شد، در کشورهای اسلامی به تعداد قابل توجهی کتابخانه و کتاب وجود داشت.

آموزش و پرورش زنان در اسلام

■ اسلام از همان آغاز، با فرضیه دانستن علم و دانش بر زن و مرد مسلمانان، آموزش را نه تنها خاص مردان نمی داند، بلکه بانوان مسلمانان را به بهره گیری از این نعمت بزرگ الهی فراخوانده است.

■ اصولاً توجهی که اسلام به بانوان دارد و ارج و منزلتی که در ابعاد گوناگون فردی و اجتماعی برای آنان قایل است در میان همه ادیان و مکاتب اجتماعی بی نظیر است.

❖ در منابع موجود اسامی زنان متعددی آمده است که در شعر و صرف و نحو، سیاست و طب و حدیث شهره بوده اند و در تدریس قرآن و ادبیات مشارکت داشته اند. به نوشته یاقوت حموی از بین ۱۳۰ نفر معلم ابن عساکر نزدیک به چهل تن را زنان تشکیل می داده اند.

برخی از دانشمندان، ادیبان، شعرا، پزشکان و ... عبارتند از:

۱. بلادی
۲. ابن سحنون
۳. اعشی
۴. ابن حجر
۵. نفیسه
۶. فاطمه
۷. شیخه شهده
۸. زینب بنت عبدالرحمن
۹. عنیده
۱۰. ابن بطوطه
۱۱. فرزوق
۱۲. صفیه
۱۳. زینب و حمده
۱۴. مریم

۱۵. حفصه رکونیه ای

۱۶. سیوطی

۱۷. زینب بنت بنی اود

۱۸. ام الحسن

۱۹. حفید بن زهر

۲۰. ابو حیان غرناطه ای

آثار بانو نصرت امین

۱. تفسیر مخزن العرفان

۲. روش خوشبختی

۳. مخزن الثالی

۴. سیر و سلوک

۵. اخلاق

۶. معاد

۷. واردات قلبیه

۸. شرح حدیث اربعین

فصل ششم

آرای تربیتی دانشمندان اسلامی

ابن سینا

- ابوعلی سینا نخستین دانشمند و مربی مشهوری بود که پس از اسلام با صراحت راجع به تعلیم و تربیت نظرهایی ابرار کرد.
- وی در سال ۳۷۰ هجری قمری در دهکده ای نزدیک بخارا پا به دنیا گذاشت و در سال ۴۲۸ در همدان وفات یافت.
- بعد از ارسطو و جالینوس، او را خاتم حکما و پزشکان و دانشمندان شمرده اند.
- معروفترین کتابهایش قانون، در پزشکی شفا در حکمت است. نظریه های تربیتی ابن سینا در رساله تداویر المنازل و کتابهای قانون و شفا منعکس است.

■ به عقیده ابن سینا هدف از آموزش کودک پنج چیز است:

۱. ایمان

۲. اخلاق نیکو

۳. تندرستی

۴. سواد

۵. هنر و پیشه

■ ابن سینا شش نوع تعلیم را به شرح زیر بیان می دارد:

۱. تعلیم ذهنی

۲. تعلیم صناعی

۳. تعلیم تلقینی

۴. تعلیم تأدیبی

۵. تعلیم تقلیدی

۶. تعلیم تنبیهی

کیکاوس بن اسکندر

■ کیکاوس بن اسکندر ملقب به عنصرالمعالی در سال ۴۱۲ متولد شد و در سن شصت و سه سالگی نتیجه، تجربیات و مطالعات خود را برای فرزند خود، گیلانشاه، به نگارش در آورد که به قابوسنامه شهرت دارد.

■ این کتاب ۴۴ باب دارد که بیشتر نظرهای ترتیبی وی در بابهای زیر آمده است:

۱. باب ۶ در افزونی هنر و فروتنی
۲. باب ۲۷ در پرورش فرزند
۳. باب ۳۱ در جستن دانش

وی هدف از آموزش و پرورش را چنین عنوان می کند:

۱. کودک را برای زندگی شایسته و در خور اصل و تبار خانوادگی آماده سازد.

۲. کودک خدا را بشناسد و بتواند وظایف دینی خود را انجام دهد و برای دنیای آخرت شایسته بار آید.

۳. کودک با توسل به راستگویی، فروتنی، نیکی کردن کردن، پارسایی، حق شناسی، دادگری، سخاوت، قناعت، جوانمردی و ... اخلاق نیکو و مطلوبی کسب کند.

۴. کودک به کسب دانش و هنر پردازد.

کیکاوس برای رسیدن به اهداف آموزش و پرورش معتقد است:

الف) طبیعت و سرشت و استعداد والدین به کودک انتقال می یابد.

ب) باید به فرزند پس از زاده شدن نام نیکو قرار دارد.

ج) برای فرزند باید دایه ای مهربان برگزید.

د) اگر فرزند دختر بود باید دایه اش، ضمن با آرزم بودن، با اصول پرورش آشنا باشد.

کیکاوس برنامه تحصیلات را بسیار جامع و با صراحت می گوید:

۱. قرآن

۲. اخلاق

۳. ادب و دانش

۴. به کار بردن سلاح

۵. سواری

۶. شنا

۷. آموختن پیشه و هنر

روش تعلیم و تربیت کیکاوسی

۱. معلم باید با هیبت باشد.

۲. معلم باید کودک را در صورت تنبلی تنبیه کند تا وی بر جسم خود کاملاً مسلط شود و تن را فرمانبردار خویش گرداند.

۳. وقتی معلم طفل را تنبیه می کند، پدر نباید شفقت کند و اگر لازم باشد که پدر شخصا فرزند را تنبیه کند، باید از طریق معلم اقدام کند تا فرزند کینه پدر در دل نگیرد.

۴. کودک باید به آنچه می آموزد عمل کند.

امام محمد غزالی

■ ابو حامد محمد غزالی در سال ۴۵۰ هجری قمری در اطراف طوس متولد شد.

■ در سال ۴۸۴ سمت مدرسی در نظامیه بغداد را که از مقامهای علمی بود به دست آورد.

■ وی در سال ۵۰۵ در شهر طوس وفات یافت .

■ مهمترین تألیفات او به زبان فارسی عبارتند از:

۱. کمای سعادت

۲. نصیحت الملوک

عقاید غزالی در زمینه تعلیم و تربیت

۱. دل پاک کودک را چون گوهری نفیسی می داند که نقشی پذیر است و چون زمینی پاک تلقی می کند که هر تخم که در آن افکنده شود برآید.
۲. تربیت را شبیه زراعت می داند که تمایلات بد و ناپسند کودک را چون علف هرز از کشتزار خارج می کند.
۳. حس تقلید را در کودکان بسیار قوی می داند، از این رو معتقد است که چشم شاگردان به رفتار آموزگار و گوش آنان بر گفتار اوست.
۴. زنی که به طفل شیر میدهد لازم است صالح، حلال خوار و نیکو خوی باشد. زیرا خوی بد و ناپسند با شیر کودک منتقل و آثار نامطلوب آن پس از بلوغ ظاهر می شود.
۵. آموزش آداب خوردن به خاطر میل شدید و فراوان کودک به خوردن.

برنامه تحصیل به نظر غزالی عبارتند از:
۱. قرآن ۲. خواندن و نوشتن ۳. اخبار ۴. اخلاق
۵. ادب ۶. حکایت پارسیان ۷. روزی یک ساعت بازی

غزالی تربیت کودک سه مرحله مهم به قرار زیر مداند:

۱. وقتی کودک به سن هفت سالگی رسید، شایسته است او را با مدار به طهارت و همچنین خواندن نماز ترغیب کنند.

۲. وقتی کودک به ده سالگی رسید، اگر مرتکب تفصیری شد، باید تنبیه شود و اعمالی چون دروغ گفتن، دزدی و حرام خوردن را در نظر کودک بسیار زشت و ناپسند جلوه دهند.

۳. کودک که بالغ شد، لازم است با تدبیر او را از علل و اسرار آدابی که به وی آموخته اند آگاه سازد.

خواجه نصرالدین طوسی

■ خواجه نصیرالدین طوسی در سال ۵۹۷ متولد شدند و در خراسان پرورش یافت و در بغداد به سال ۶۷۲ وفات یافت.

■ وی از مهمترین فضیلت‌های عصر خویش بود و شهرت و آوازه اش در فلسفه و ریاضی در تمام عالم اسلام پیچیده تا آنجا که او را استادالبشر لقب داده بودند.

■ مهمترین کتاب فارسی خواجه نصیرالدین اخلاق ناصری است.

■ اخلاق ناصری کاملترین کتاب به زبان فارسی در زمینه علم اخلاق و مشتمل بر تهذیب اخلاق، تدبیر منزل و سیاست مدن است.

برنامه به عقیده خواجه نصیرالدین طوسی

۱. سن و وظایف دین

۲. تاریخ

۳. بهداشت

۴. اخلاق

۵. ورزش و بازی

۶. آداب زندگانی

۷. حفظ کردن اشعار آموزنده

۸. صنعت و علم

روش آموزش و پرورش خواجه نصیرالدین طوسی

۱. معلم باید طبیعت کودک را بشناسد، استعداد او را کشف کند و رشته تحصیل یا هنری را که باید بیاموزد معین کند.

۲. شاگرد بایستی از راه تکرار و تذکرهاى متواتر درس را ملکه ذهن خود سازد تا مطالب آموخته شده را فراموش نکند.

۳. شاگرد باید با به کارگیری حافظه درس را فراگیرد.

۴. کودک همنشینهای مناسب کند و از مجلسات با افراد ناباب و شرور اجتناب بورزد.

۵. در صورت کاهلی و سستی شاگرد، باید به تنبیه بدنی متوسل شد.

۶. به هنگام ممارست در فن یا هنر باید به ورزش توجه کرد.

اهداف رساله آداب المتعلمين و المحصلين

فصل اول: درباره ماهیت علم است.

فصل دوم: درباره نیت است.

فصل سوم: راجع به رشته تحصیلی، استاد و هم درس است.

فصل چهارم: درباره جدیت و همت در تحصیل است.

فصل پنجم: درباره آغاز تحصیل و مقدار آن است.

فصل ششم: درباره توکل است.

فصل هفتم: راجع به اوقات تحصیل است.

فصل هشتم: درباره رابطه استاد با شاگرد است.

فصل نهم: درباره مهمترین طریقه استفاده از محضر استاد است.

فصل دهم: درباره پرهیزگاری محصل است.

فصل یازدهم: درباره تقویت حافظه است.

فصل دوازدهم: درباره جلب و منع روزی و افزایش و کاهش عمر است.

■ سعدی در حدود سال ۶۱۰ هجری در شیراز متولد شد. در سال ۶۳۰ به بغداد رفت و سپس از عراق و شام و حجاز و بیت المقدس و یمن و افریقای شمالی و خوارزم و بلخ و پنجاب هندوستان با رنج فراوان و دست تهی دیدن کرد.

■ ره آورد این سفر طولانی پس از تحصیل در نظامیه بغداد و سیر آفاق وانفس کتاب بوستان و گلستان است.

■ بوستان مثنوی اخلاقی و اجتماعی و تربیتی اوست و در سال ۶۵۵ هجری قمری به نظم در آمد و شامل تقریبا پنج هزار بیت است.

■ گلستان در سال ۶۵۶ هجری نگارش یافت و مشتمل بر حکایات آموزنده همراه با اشعار نغز است.

نظریات تربیتی سعدی در بوستان و گلستان

۱. خیر و شر را در وجود آدمی توأم می‌داند و معتقد است که انسان باید عقل و خرد خود بر نیروهای اهریمنی مسلط شود.

۲. به وراثت عقیده داشته و تأکید می‌کند هر کس از نیاکان خود استعداد و هوش یا کودنی و بیهوشی و یا خویهای نیکو یا زشت را به ارث می‌برد.

۳. همنشینی با دیگران را در اخلاق و رفتار بسیار مؤثر می‌داند.

۴. به تهذیب اخلاق و تربیت انسان در دورهٔ کودکی اعتقاد داشت و تأکید می‌کند کسی را که در کودکی تربیت نکنند در بزرگسالی قرین رستگاری نخواهد داشت.

روش تعلیم و تربیت سعدی

۱. برای درک و فهم مطالب و قضاوت درست در خصوص امور گوناگون باید حواس را به درستی به کار گرفت.

۲. معلم نباید همیشه سختگیری کند، بلکه گاهی اوقات ضرورت می یابد؛ اما هیچ وقت نباید اعتدال را از دست داد.

۳. در همهٔ موقعیتهای یادگیری بیم و امید باید وسیلهٔ پرورش کودک قرار گیرد.

۴. کودک را نباید در ناز و نعمت بار آورد، زیرا بدون شک در دنیا دچار سردرگمی و مشکلات فراوانی خواهد شد.

۵. پدر باید نیازهای گوناگون فرزند را به طور معقول برآورده سازد.

۶. طفل را باید از رفیق بد دور نگه داشت تا از بسیاری از انحرافات و ناسازگاریها در امان بماند.

۷. استفاده از تشویق در تربیت کودک را بهترین شیوه می دانند نه تنبیه و تهدید را.

۸. کسب تحصیلات نظری را چندان مفید نمی دانند مگر اینکه با عمل توأم باشد.

۹. پرسش کردن و کنجکاوی بودن باید وسیله کسب اطلاع و بینش قرار گیرد و انسان تا می تواند پرسد و هرگز در این خصوص تردیدی به خود راه ندهد.

۱۰. باید ذوق و میل شنونده را رعایت کرد تا مستمع خوبی شود.

اوحدی مراغه ای

■ اوحدی در سال ۶۷۲ هجری در مراغه به دنیا آمد و پس از ختم تحصیل در زادگاهش به سیر و سیاحت پرداخت.

■ کتاب مشهور وی جام جم است که مجموعه ای است از اشعار اخلاقی و عرفانی و اجتماعی و حاوی نظرهای او در زمینه تعلیم و تربیت.

■ به نظر وی منظور از تحصیل عبارت است از کار کردن و دانا شدن و کوشش در بهتر کردن آنچه هست.

برنامهٔ تحصیل از نظر اوحدی مراغه ای

۱) دین ۲) اخلاق ۳) پیشه ۴) خواندن و نوشتن و سخن گفتن

روش تربیت اوحدی

۱. نباید کودک را در ناز و نعمت بار آورد، بلکه بایستی به تدریج او را به کار واداشت و از او مسؤلیت خواست.

۲. پدر نباید در برخورد با فرزند کلمات زشت و ناپسند و نازا به کار گیرد.

۳. پدر تا می تواند باید فرزند را از مصاحبت با بدان دور نگاه دارد.

۴. پدر یا مربی نباید از تنبیه طفل مضایقه کند.

۵. احترام به استاد از واجبات است.

۶. معلم، چون دانشمند، بایستی دیگران را از کان معلومات و دانش خویش مستفیض کند.

■ ملا عبدالرحمن جامی در سال ۸۱۷ هجری متولد و در سال ۸۹۸ در هرات دنیای فانی را وداع گفت.

■ وی نظرهای خود را در باب تعلیم و تربیت در کتاب بهارستان و هفت اورنگ آورده است. جامی بهارستان را در سال ۸۹۲ برای آموزش به فرزندش که در آن زمان ده ساله بود به نگارش در آورد.

■ او سعادت را در پنج چیز می دانست:

(۱) صحت بدن

(۲) ایمنی

(۳) وسعت رزق

(۴) رفیق شفیق

(۵) فراغت

برنامهٔ تحصیل از نظر جامی

(۱) قرائت قرآن و حفظ آن

(۲) حسن خط

(۳) هنر

(۴) علمی که ضرورت است.

دروس و موادی را که برای تعلیمات عالی پیشنهاد کرده:

(۱) اصول و فروع دین

(۲) تفسیر قرآن

(۳) حدیث

(۴) صرف و نحو عربی

(۵) رسالت و کتب عرفا

(۶) دیوان اشعار شاعران

روش تعلیم و تربیت جامی

۱. حفظ کردن را مهمترین طریق یادگیری می داند که از راه تکرار و تمرین میسر می شود.

۲. معتقد است که به کار گرفتن تنبیه ممکن است آثار نیکویی داشته باشد، اما به فرزندش سفارش می کند که با درست عمل کردن و اندیشه مستحق تنبیه نشود.

۳. عادت به مطالعه کتاب را به هنگام جوانی و سالمندی شیوه ای عملی و مؤثر برای تحصیل می داند.

۴. تعلیم و تربیت در خردسالی را بسیار را بسیار معنی دار، مؤثر، پایدار و آسان می داند.

۵. چون پشتیبان برای همنشینی و مجالست اهمیت زیادی قایل بود و به کرات احتراز از مصاحب و معاشر بودن با افراد بد و شرور را گوشزد می کند.

۶. عمل کردن به آموخته ها و دانسته ها

شهید ثانی

■ کتاب ارزشمند آداب تعلیم و تعلم در اسلام را، با عنوان منیه المرید فی آداب المفید و المستفید، فقیه عالی قدر و دانشمند بزرگوار شیعی زین الدین علی بن احمد عاملی جبلّی، معروف به شهید ثانی و در سال ۹۵۴ هجری به رشته تحریر در آورد.

■ در سال ۱۳۵۹ شمسی دست پر توان دکتر سید محمد باقر حجتی آن را به فارسی ترجمه کرد.

■ این کتاب یکی از با ارزشترین آثار تعلیم و تربیت شیعه است که قسمت اعظم آن درباره روشها و آیینهای تعلیم و تربیت است و به قول مترجم آن در میان کتبی که در این زمینه نوشته شده اند بی نظیر یا کم نظیر است.

ملا محمد باقر مجلسی

■ ملا محمد باقر مجلسی در سال ۱۰۳۷ هجری پا به عرصه وجود نهاد و در سال ۱۱۱۱ دنیا را بدرود گفت. مهمترین اثر او به عربی کتاب بحار الانوار است.

■ کتاب حلیقه المتقین معروفترین و رایجترین کتاب وی به فارسی است که چهارده باب (به تعداد ۱۴ معصوم) و هر باب آن دوازده فصل (به تعداد ۱۲ امام) دارد.

■ کتاب عین الحیاه وی نمونه برجسته کتاب اخلاقی و مذهبی است و موضوعاتی که در آن مطرح شده است تماما به استناد آیات قرآن و اخبار و احادیث استحکام یافته است.

ملا احمد نراقی

■ ملا احمد نراقی در سال ۱۱۸۵ در نراق متولد شد و در سال ۱۲۴۵ هجری در کاشان جهان را وداع گفت.

■ وی از جمله مشاهیر و علمای عالی قدر بود و با داشتن مسئولیتهای دینی و دنیوی و تدریس و تألیف مصدر خدمات شایانی بوده است.

■ او نظرهای خود را دربارهٔ تعلیم و تربیت در کتاب معراج السعاده که دارای باب چهار به شرح زیر است:

۱. حالات نفس و منفعت فضایل اخلاق و مضرت رذایل آن

۲. سبب انحراف از طریق پسندیده

۳. محافظت اخلاق حمیده

۴. انواع اخلاق و شرافت فضایل و کیفیت اکتساب هر یک از آنها

ملا احمد نراقی در باب تعلم آورده است:

۱. در غرض اصلی تحصیل علم و دانش باید نزدیکی به خدا و نیل به سعادت و دخول در عالم انسانیت و خدمت به جامع باشد نه جستجوی منصب و جاه و مال و تفاخر بر اقران و همگان.
۲. شاگرد نباید از لذایذ و شهوات نفسانی پیروی و با شیفتگان هوا و هوس اختلاط کند.
۳. شاگرد باید به آنچه می فهمد و درک می کند عمل کند.
۴. شاگرد باید حقوق مختلف معلم خود را بشناسد، او را دوست بدارد، حرمتش را پیدا و پنهان نگاه دارد، نسبت به او فروتن باشد و او را والد معنوی و پدر و پدر روحانی خویش بشمارد و حقوق و نقش معلم را بیشتر از حقوق و نقش پدر جسمانی بداند.
۵. نفس را از اوصاف زشت و نکوهیده بزداید.

نراقی در آداب تعلم چنین نقل کرده است:

۱. باید هدف و منظور معلم از آموختن و تدریس تقرب به خدا و ارشاد و راهنمایی شاگرد باشد نه کسب مقام و شهرت و ریاست.
۲. معلم باید با شاگردانش رؤوف و مهربان و باگذشت باشد و پیوسته تا می تواند آنان را پند و اندرز دهد.
۳. معلم باید در تدریس و آموزش میزان فهم و درک شاگرد را در نظر داشته باشد و با او به ملایمت و آرامی سخن گوید و از درشتی احتراز جوید.
۴. معلم نباید در آموختن به شاگردی که او را به حق سزاوار و شایسته فراگرفتن علم تشخیص داد کوتاهی کند و باید از خست و بخل ورزی و حسد اجتناب جوید.
۵. معلم نباید مطلب یا چیزی را که واقعیت ندارد تدریس کند، بلکه باید تأکید و هم خود را بر آنچه مسلم و محقق شده استوار سازد.

اقبال لاهوری

■ محمد اقبال در سال ۱۲۵۲ شمسی متولد شد و پس از طی دوره های تحصیل در پاکستان و اروپا در سال ۱۳۱۷ در لاهور درگذشت.

■ وی یکی از فیلسوفان نامی و متفکران بزرگ مشرق است که او را از جمله معماران تجدید بنای تفکر اسلامی می‌شناسند.

■ وی را در ردیف پیشاهنگان نهضت ضد استعماری غرب و از پیشگامان نهضت استعماری غرب و از پیشگامان جنبش جنبش ضد غربزدگی قلمداد کرده اند.

■ این شخصیت برجسته و عالم عالی قدر و فیلسوف عظیم الشان، یکی از بزرگترین رجال دانش و بینش قرن حاضر به شمار می رود که افکار فلسفی او در تمام محافل جهان مطرح است.

اقبال درباره علم چنین می نویسد:

۱. در طلب و جستجوی علم و دانش باشید، زیرا کسی که با یاد خدای متعال در طلب تحصیل علم است مانند آن است که خدا را عبادت کرده است.

۲. کسی که در مورد علم و دانش مباحثه می کند همانند کسی است که خدا را ستایش می کند.

۳. فردی که در طلب و کسب علم تلاش می کند مانند آن است که خدای بزرگ را مدح و ثنا کرده باشد.

۴. کسی که در نشر و اشاعه دانش کوشا باشد همانند کسی است که صدقه داده باشد.

۵. کسی که عهده دار تعلیم و تربیت می شود مانند کسی است که با خلوص عقیده خدا را پرستش کرده باشد.

■ اقبال در معرفی و کشف اندیشه ها و تفکرات اصیل اسلامی دربارهٔ حقیقت و تعالی انسان نقش به سزائی داشته است.

■ شیمل، اسلام شناس نامدار آلمانی، اقبال را کسی میدانند که یک ارزیابی مجدد از انسان را بر پایه های اصول قرآنی و اندیشه های اسلامی پایه گذاری کرده است.

■ اقبال لاهوری برای بیان جایگاه ارزشمند و حقیقت و ماهیت والای انسان، سمبلها، تعبیرات و تمثیلهای گوناگونی را بکار گرفته است.

■ چنین نوشته که انسان این ذرهٔ به ظاهر کوچک در فردیت و بيمثالی خود نه فقط مورد رشک و حیرت ستاره ها و کههکشانها قرار گرفته، بلکه سبب شگفت انگیزی موجودات علوی و فرشتگان شده است.

تعلیم و تربیت

اقبال دربارهٔ تعلیم و تربیت چنین می نویسد:

۱. وسیله ای است که هر ملتی با به کارگیری آن به بیداری ضمیر یا خود آگاهی می رسد.

۲. ابزاری است که پیشرفت و تکامل خود آگاهی افرادی را که یک ملت را تشکیل می دهند فراهم می آورد.

۳. عاملی است برای پروراندن نسلهای جدید در زمینه های هنر و حرفه های زندگی.

۴. وسیله ای است که افراد جامعه را در تحقق وظایف و مسؤولیتها و رسالتی که در زندگی به عهده دارند تجهیز می کند.

۵. ابزاری است که انسان با آن فرهنگ و میراث فکری و عقلی خود را به نسلهای جدید انتقال می دهد و آرمانهای حیاتش را به آنان الهام می کند.

هدف تعلیم و تربیت

اقبال هدف تعلیم و تربیت را:

۱. دانستن و شناختن می داند و معتقد است که همین معنی انسان را از سایر مخلوقات مشخص می سازد و با توجه به تعالیم قرآن کریم اضافه می کند که این معنی برتری انسان را بر بیشتر آفریدگان مسلم می دارد.

۲. خرسندی نمی داند بلکه معتقد است منظور عالیتری در کار است و آن عبارت است از به کارگیری استعداد بشری برای بیدار شدن و عمیقتر ساختن ادراک او و همچنین تحمل رنج و تلاش و کوشش تا اینکه مطمئن شود عملش درست و طبیعی است.

۳. به وجود آوردن مردان و زنان بسیار مهربانی می داند که شایستگی دارند و وظایف خود را به طوری که در خور مقام و مطابق با شأن انسان انجام دهند و لیاقت و شایستگی آن را احراز کنند که در خانه و جامعه عضو مفیدی باشند.

برنامه

- اقبال معتقد است به شاگردان باید معلومات معتدل، فشرده و تلفیق شده ای آموخت که از هر جهت به یکدیگر مرتبط باشند.
- شاگرد باید در عین توجه به کثرت و تنوع پدیده های جهانی که در آن به سر می برد با وحدت جهان و وحدت حیات مواجه شود.
- به اعتقاد وی انسان نمی تواند با مجموعه ای از اطلاعات غیر مرتبط زندگی کند، بلکه شوق و علاقه وافری دارد به اینکه به ارتباطات اشیاء، دید عقلی منظم و منسجمی داشته باشد.
- به نظر او ممکن است بخواهیم روابط واقعی جلوه های مختلف اشیاء را بررسی کنیم، ولی معرفت حیات را باید به صورت یک کل در نظر بگیریم و این معرفت نمی تواند مجموعه ای از قطعات منفصل باشد.

فعالیت اجتماعی

■ به نظر اقبال تعلیم و تربیت باید نوجوانان و جوانان را برای زندگی اجتماعی مجهز و آماده سازد زیرا اسلام ترک دنیا شدن و کناره گیری از زندگی را مردود می شمارد.

■ بدین سبب قرآن به ما آموزش می دهد که در جستجوی بهترین چیزهای دنیا و جهان آخرت باشیم و خداوند متعال کسانی را که خود را از برکتهای این جهان محروم می کنند سرزنش می کند.

■ اقبال، با توجه به تعالیم اسلامی درباره ارزش کار، تکدی و مفتخوری را منع و تحصیل دسترنج را تشویق می کند و از همه افراد می خواهد که برای امرار معاش خود کوشا باشند.

اولویت اخلاق

■ به نظر اقبال وحدت فکر بدون وحدت اخلاق ناقص و خام است، لذا اعتقاد دارد که تعلیم و تربیت در وهله اول باید پایه اخلاق کودک را استحکام بخشد.

■ تا زمانی که اخلاق نیکویی در کودک پایه گذاری نشده باشد، هیچ وقت به مقصود واقعی خود نمی رسد. وی معتقد است، بر اساس تعالیم اسلامی، اهمیت رفتار پسندیده از هر چیز بهتر مهمتر است.

■ قرآن کریم هم، در عین ضرورت دانستن ایمان، عمل صالح و رفتار نیک را توصیه و بر آن تأکید می کند.

❖ به همین نحو یکی از مأموریت‌های مشخصه اساسی پیامبر گرامی اسلام (ص) همان تزکیه است که به معنای مهذب کردن و پاک ساختن زندگی انسان از آلودگیهاست.

تعلیم و تربیت و فرهنگ

■ اقبال تعلیم و تربیت را جزئی از فرهنگ ملت می داند و اعتقاد دارد با آن است که فرهنگی پایدار می ماند و اضافه می کند همان گونه که گوشت از استخوان جدا نمی شود این دو مطلب از یکدیگر جدایی نا پذیرند.

■ وی پذیرفتن نظام تربیتی ملل دیگر را اشتباهی بزرگ و خطایی عظیم می داند و معتقد است اگر ملتی از فرهنگ خود دست بشوید، درست شبیه به کسی است دست به خودکشی می زند.

■ به دلیل معتقد است که هیچ ملتی نمیتواند نظام فرهنگی کشور بیگانه ای را بپذیرد و خود را از نفوذ بیگانه بر کنار دارد و هیچ زبانی نبیند.

شهید مطهری

■ علامه آیت الله شیخ مرتضی مطهری در بهمن ۱۲۹۸ شمسی در قریه فریمان به دنیا آمد. سیزده ساله بود به حوزه علمیه مشهد عزیمت کرد و مدت چهار سال به تحصیل مقدمات علوم اسلامی پرداخت.

❖ بر اثر فشار رژیم به قم مهاجرت کرد و در سنین ۲۲ و ۲۳ سالگی به تحصیل ادبیات و منطق و فقه و اصول مشغول شد.

❖ حضرت امام (ره) و شادروان آیت الله بروجردی و عالم برجسته، علامه طباطبایی از جمله استادان وی بودند.

❖ در سال ۱۳۳۱ به اجبار راهی تهران شد و به نشر آثار قلمی خود به صورت مقاله و کتاب اقدام کرد.

■ از آبان ۱۳۳۴ به تدریس در دانشکده معقول و منقول پرداخت که تا سال ۱۳۵۶ ادامه داشت و مهمترین آثار ایشان کتاب نفیس تعلیم و تربیت اسلام است.

■ به نظر هر مکتب فکری که اهداف معین و مشخصی دارد از مقررات همه جانبه ای پیروی و نظام حقوقی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و مانند آن دارد ممکن نیست نظام آموزشی و تربیتی نداشته باشد.

■ از این رو، در مکتب انسان ساز اسلام، که در آن هم اصالت فرد محفوظ است و هم اصالت فرد محفوظ است و هم اصالت جامعه، بدون شک باید برنامه ای برای ساختن افراد در دست داشته باشیم.

■ استاد روح بشر را دارای پنج بعد یا پنج استعداد ذکر می کند:

۱. استعداد عقلی

۲. استعداد اخلاقی

۳. بعد دینی

۴. بعد هنری و ذوقی

۵. استعداد خلاقیت

علم و عقل

• بر اساس فرمایش حضرت علی (ع) علم یا عقل بر دو نوع است:

۱. علم مطبوع یا فطری

۲. علم مسموع یا اکتسابی

• علم مطبوع دانشی است که از طبیعت و سرشت آدمی است و از خود انسان سرچشمه می گیرد. معرفتی است که از دیگری فراگرفته نمی شود و منظور همان قوه ابتکار خود شخص است.

■ اگر علم مطبوع نباشد، علم مسموع فایده ای ندارد. افرادی وجود دارند که اصلاً علم مطبوع ندارند و بی خبری ندارند و بی خبری و جهل ایشان در زمینه اغلب نتیجه سوء تعلیم و سوء تربیت است.

■ استاد معتقد است که در تعلیم و تربیت باید به متعلم روح علمی داد، یعنی صرفاً به این توجه کرد که شاگرد دانا شود بلکه باید کاری کرد که روح حقیقتجویی پیدا کند و با روح علمی بار آید.

■ عواملی که او را از حقیقتجویی منحرف می‌کند—مانند تعصب، جمود، و غرور از خود دور کند. به نظر وی تربیت متعلم باید برای شکوفا کردن روح او باشد.

■ ایشان دوره‌شش سالگی تا جوانی را دوره‌ای بسیار مناسب برای شکوفایی استعدادهای مختلف می‌داند و می‌نویسد که متعلم در دوران هفت تا سی سالگی در شرایط قرار می‌گیرد که روز به روز بر معلومات، افکار، اندیشه، ذوق و عواطفش افزوده می‌شود.

- استاد، بر اساس کامات قصار حضرت علی (ع) در نهج البلاغه، معتقد است که در تربیت باید دلها را از ناحیه میل آنها بدست آورد، یعنی معلم باید کوشش کند که که میل قلب را پرورش دهد.
- به زور متوسل نشود، چه قلب اگر اکراه و اجبار داشته باشد کدر می شود و وا پس می رود. به نظر او باید به حالات روحی انسان خیلی توجه کرد.
- حتی در عبادت، زیرا عبادت هم اگر بر روح انسان جنبه زور و تحمیل داشته باشد نه تنها اثر نیک نمی بخشد بلکه اثر سوء نیز دارد. به اعتقاد وی ترس و تهدید در انسان عامل تربیت تربیت نیستند و نمی توان از این طریق استعدادها را پرورش داد.

انسان

■ بر اساس آیات قرآنی انسان مکرم است. خداوند، در خلقت و آفرینش، انسان را مکرم قرار داده است، یعنی کرامت و شرافت و بزرگواری را در سرشت و آفرینش انسان قرار داده است.

■ مکتب تربیتی انسان مکتبی است که هدف آن بیرون انسان نیست، یعنی بر اساس به کمال رساندن انسان است. هر مکتب تربیتی باید بر اساس پرورش و تنظیم استعدادها و نیروهای انسانی باشد.

■ استعدادهای انسان بر دو است:

۱. استعدادهایی که با جانداران دیگر در آن شریک است.

۲. استعدادهایی که به خود انسان اختصاص دارد.

پایان

www.salampnu.com

سایت مرجع دانشجوی پیام نور

- ✓ نمونه سوالات پیام نور : بیش از ۱۱۰ هزار نمونه سوال همراه با پاسخنامه
- تستی و تشریحی
- ✓ کتاب ، جزوه و خلاصه دروس
- ✓ برنامه امتحانات
- ✓ منابع و لیست دروس هر ترم
- ✓ دانلود کاملاً رایگان بیش از ۱۴۰ هزار فایل مختص دانشجویان پیام نور

www.salampnu.com